

bureau | vlaardingerbroek

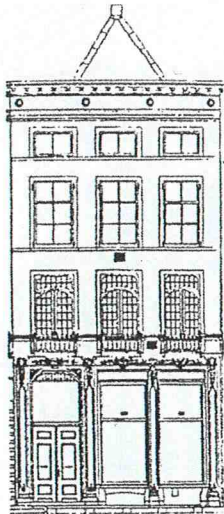
Het vm. Hotel Central te 's-Gravenhage

Bouwhistorische opname

Waardenstelling en Advisering

Utrecht, 18 juli 2019

Bureau Vlaardingerbroek, Utrecht

Huis ten Putten
zetel van het bureau

© NIETS UIT DEZE UITGAVE MAG WORDEN
VERMENIGDVULDIGD ZONDER
(SCHRIFTELIJKE) TOESTEMMING
VAN DE OPDRACHTGEVERS OF AUTEURS

INHOUDSOPGAVE

Woord vooraf	5
Projectgegevens	7
Beschrijving van de huidige staat van het pand	8
Inleiding en stedenbouwkundige context	8
Opzet van het gebouw	8
Beschrijving per onderdeel	11
Samenvatting van de bouwgeschiedenis	33
Fase 0, Inleiding en Voorgeschiedenis	33
Fase 1, Ontwerp en bouw (1911-1913)	37
Fase 2: 1941 – 1942	43
Fase 3: 1946	44
Fase 4: 1955 – 1959	44
Fase 5: 1966 – 1967	45
Fase 6: 1974 – 1983	46
Fase 7: 1985 – 1992	49
Plattegronden bouwfasering	51
Biografische schets van de architecten	55
Monumentwaarden van het pand	56
Algemene historische waarden	57
Ensemblewaarden en stedenbouwkundige waarden	59
Architectuurhistorische waarden	59
Bouwhistorische waarden	60
Waarden vanuit de gebruikshistorie	62
Hotspots	63
Waarderingsplattegronden	66
Aanbevelingen voor nader onderzoek	70
Bibliografie	71

(Inhoudsopgave, vervolg)

Bijlage A: topografische afbeeldingen en bouwtekeningen: interieurtekeningen van de eerste bouwfase 1913	73
Bijlage B: Afbeeldingen uit 'Johs. Mutters, architect, 's Gravenhage: uitgevoerde gebouwen, projecten enz.,'	77

WOORD VOORAF

Het Rijksvastgoedbedrijf heeft Bureau Vlaardingerbroek opdracht gegeven tot het uitvoeren van een bouwhistorisch onderzoek naar het vm. Hotel Central aan de Lange Poten in 's-Gravenhage. Doel van dit onderzoek is de juiste randvoorwaarden en handvaten te geven bij de planvorming voor dit gebouw dat onderdeel uitmaakt van het Tweede Kamercomplex. Het gebouw, dat geen monumentale status heeft, huisvest momenteel fractiekamers, kamers van Kamerleden en kamers van ambtelijk ondersteunend personeel van een aantal fracties.

De achtergrond van de vraag is de renovatie van alle gebouwen van het Binnenhofcomplex, waarvan dit gebouw deel uitmaakt. Momenteel werken verschillende architectenbureaus in opdracht van het RVB aan ontwerpplannen voor renovatie van het gehele Binnenhofcomplex. Voor de ontwerpende partijen is bouwhistorische informatie en cultuurhistorische waardering van groot belang om de juiste (ontwerp)keuzen te kunnen maken. Daarnaast kan de historie en architectonische vormgeving van een gebouw als inspiratie dienen.

Voor de adviseurs van het RVB is dit onderzoek met waardenstelling ook van belang aangezien zij een toetsende rol vervullen. De waardenstelling vormt één van de meetlatten waarlangs zij de ontwerpplannen leggen. Tot slot vraagt de Gemeente Den Haag in samenwerking met de Rijksdienst Cultureel Erfgoed dit onderzoek met waardenstelling ter weging van de plannen en voor het toekennen van een omgevingsvergunning.

Dit plan van onderzoek zich op een waardenstelling van een aantal belangrijke punten (zogenaamde 'hotspots') binnen het gebouw. Op deze locaties was nader onderzoek en waardenstelling wenselijk. Het onderhavige onderzoek sluit inhoudelijk aan op een rapport van de hand van D.B.M. Hermans dat in het kader van Rijksmonumenten in Rijksbezit in 1986 tot stand kwam.¹ De schrijvers van het onderhavige rapport hebben ook contact gehad met de heer Taco Hermans (waarvoor dank). Pogingen om de foto's van Hans Krüse die destijds speciaal voor het rapport van Hermans gemaakt zijn, op te duiken, zijn helaas gestrand. Ook de foto's die destijds in bezit waren van Hotel Central zijn niet meer getraceerd bij het huidige Hotel Central, een schepping van architect Carel Weeber aan het Spui.

Hoewel het Hotel Central deel uit maakt van het Tweede Kamercomplex, sluit ons rapport niet aan bij een demarcatierapport van De Fabryck. Een dergelijk rapport is namelijk niet gemaakt, aangezien het gebouw geen monumentstatus heeft.

¹ D.B.M. Hermans, *Bouwhistorische aantekening. Hotel Central, 's-Gravenhage, Lange Poten 6, Den Haag 1986*. Redactie E.L. Nusselder. Het betreft een rapport uit de serie 'Monumenten in Rijksbezit', onder verantwoordelijkheid van de Adviesgroep Monumenten in Rijksbezit, Bureau Rijksbouwmeester.

Op deze plaats dient dank te worden uitgesproken het Bureau Rijksbouwmeester voor alle medewerking en begeleiding [REDACTED] aan het Rijksvastgoedbedrijf van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties [REDACTED] voor de input bij de presentatie van de gegevens en aan de medewerkers van de Facilitaire Dienst van de Tweede Kamer voor het mogelijk maken van het onderzoek ter plaatse.

Ook is hier een woord van dank op zijn plaats aan de geduldige medewerkers van het Haags Gemeentearchief en aan [REDACTED] managementassistent van Mercure Hotel Den Haag Central.

De samenstelling van de rapportage, de beschrijving en het fotogedeelte van de rapportage is van de hand van [REDACTED] de redactie is uitgevoerd door [REDACTED]

Utrecht, 1 juli 2019, 18 juli 2019 (definitieve versie)

[REDACTED]
[REDACTED]
Bureau Vlaardingerbroek, Utrecht

PROJECTGEGEVENS

Opdrachtgever voor deze rapportage:

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties
Rijksvastgoedbedrijf

Postbus 20952
2500 EZ 's-Gravenhage

Adres van het object:

Lange Poten 10
2511 CR te 's-Gravenhage

Kadastraal adres van het object:

Gemeente 's-Gravenhage
Sectie F, nr. 1992

Monumentgegevens van het object:

Niet van toepassing: het betreft geen rijks- of gemeentelijk monument

Bestemming van het object:

Oorspronkelijke bestemming: Hotel
Huidige bestemming: Kantoor

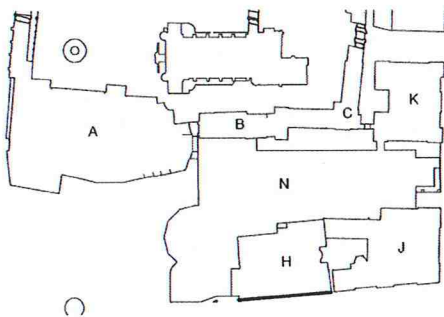
BESCHRIJVING VAN DE HUIDIGE STAAT VAN HET PAND

Opmerking: bij de beschrijving wordt de laatste fase aangeduid met 1987; voorts wordt met 'de nieuwbouw' het plan van Pi de Bruijn aangeduid.

Inleiding en stedenbouwkundige context

Het pand is gelegen aan de Lange Poten, de oude route die Plein en Hofweg (vroeger Plein met Spui/Spuistraat) met elkaar verbindt. Aan de oostzijde grenst het voormalige Departement van Justitie, een bouwdeel dat ook tot het Tweede Kamercomplex behoort. Aan de noord- en westzijde wordt het gebouw omsloten door de Statenpassage en de ingang aan de Lange Poten van het Tweede Kamercomplex van architect Pi de Bruijn, dat tussen 1988 en 1996 tot stand kwam. Het gebouw neemt door zijn grootte een prominente plaats in op de Lange Poten, maar mist de prominente ligging op de hoek die het voormalig Departement van Justitie en de nieuwbouw van de Tweede Kamer wel hebben.

De ligging van het gebouw is zodanig dat de voorgevel zuidoost is georiënteerd. Omwille van de duidelijkheid wordt de voorgevel aan de Lange Poten de zuidgevel genoemd, ligt het vm. Departement van Justitie aan de oostzijde van het pand en de Statenpassage aan de noordzijde.

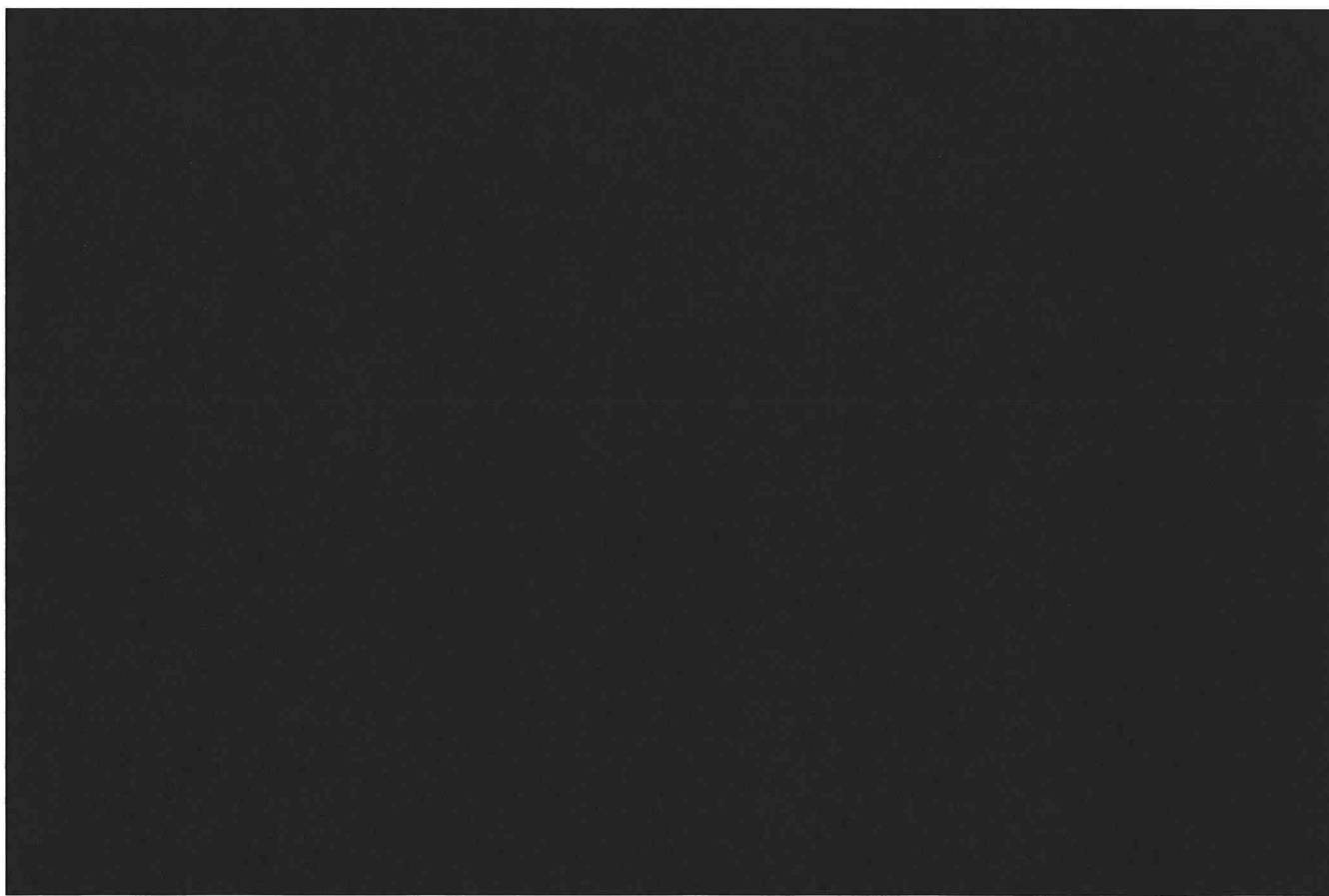
1. Hotel Central (H) geplaatst in het Tweede Kamercomplex, naast het vm. Departement van Justitie (J) en de Statenpassage of nieuwbouw (N).

Opzet van het gebouw

Het pand in zijn huidige staat kent de volgende opbouw. Het heeft een kelder, een begane grond (bel-etage) en vier verdiepingen. De bovenste verdieping was oorspronkelijk een kapverdieping, maar is sinds een tweetal verbouwingen in de 20^e eeuw nu een volledige verdieping. In een deel van de bel-etage is een tussenverdieping geplaatst.

De min of meer rechthoekige plattegrond meet ongeveer 46 bij 36 meter. De plattegrond is vrij helder ingedeeld. Op de verdiepingen is de structuur van de hotelkamers nog goed voelbaar. De plattegrond is ontwikkeld om twee binnenplaatsen van ongeveer 10,6 resp. 15,2m bij 8,5m (bxh). Deze bevinden zich op zo'n 15 meter achter de voorgevel. Aan de Lange Poten bevindt zich een diep volume dat in tweeën wordt gedeeld wordt door een ruim 2m brede gang evenwijdig aan de voorgevel. De kamers aan de zijde van de Lange Poten zijn een kleine halve meter dieper dan de kamers aan de binnenplaatsen.

Evenwijdig aan dit bouwdeel bevindt zich een bouwdeel dat deels een vergelijkbare opbouw heeft met middengang en kamers aan weerszijden – het rechter of ooster deel - en deels iets minder diep is zodat er slechts ruimte is voor een gang langs de binnenplaats en een serie kamers. Tussen de twee genoemde vleugels evenwijdig aan de voorgevel bevinden zich twee dwarsverbindingen met kamers en dienende ruimten (toiletten, schachten, opslag en dergelijke). De twee dwarsvleugels omsluiten de linker (westelijke) binnenplaats en begrenzen de rechter binnenplaats aan de westzijde. De rechter binnenplaats is naar de zijde van het vm. Departement van Justitie open. Behalve de binnenplaatsen zijn er in de voorste vleugel ook nog twee lichtschachten. De trappenhuisen bevinden zich aan de uiteinden van het pand (zuidoost en noordwest). Daarnaast is er een kleiner trappenhuis in het verlengde van de hoofdingang.

[Redacted text block]

[Redacted text block]

De gehele constructie van het pand is uitgevoerd in in het werk gestorte beton. Vrij dunne vloeren – liggen op liggers (balken) die afschoren op in het werk gestorte wanden. Naar het zich laat aanzien zijn (vrijwel?) alle oorspronkelijke binnenwanden uitgevoerd in beton. Ter plaatsen van de gang in de vleugel aan de Lange Poten hebben wij kunnen vaststellen dat zowel de zuidelijke, dikkere wand als de dunnere noordelijke wand zijn uitgevoerd in in het werk gestorte beton. Het lijkt dat ook de meeste wanden tussen de kamers in beton zijn uitgevoerd. Daarnaast zijn de gevels ook in beton uitgevoerd, met uitzondering van de gevels van de hoogste verdieping die later (in 1955 resp. 1966) zijn opgetrokken. Deze zijn traditioneel gemetseld.

De indeling van de begane grond wijkt af van de indeling van de verdiepingen. Ondanks vele verbouwingen die de helderheid van het gebouw niet ten goede gekomen zijn – zoals bijvoorbeeld de ingebrachte entresol voor Nieuwspoort – is de begane grond nog steeds vrij open van opzet. Van west naar oost bevinden zich naast elkaar de dienstingangen, het restaurant van Nieuwspoort dat van voor- tot vrijwel achtergevel loopt, de middenzone met entree en inhangverdieping en rechts (oost) vergaderzalen, alsmede enige dienende ruimten. Bij goede beschouwing is ook de indeling in 4 zones van voor- naar achtergevel nog te ervaren, zij het veel minder dan oorspronkelijk het geval was. Zo is ook de constructieve structuur nog met enige moeite te herkennen. Anders dan op de verdiepingen zijn hier voornamelijk kolommen toegepast. In de kelder is de betonconstructie van veelal kolommen en constructieve wanden het meest zuiver te ervaren.

Beschrijving per onderdeel

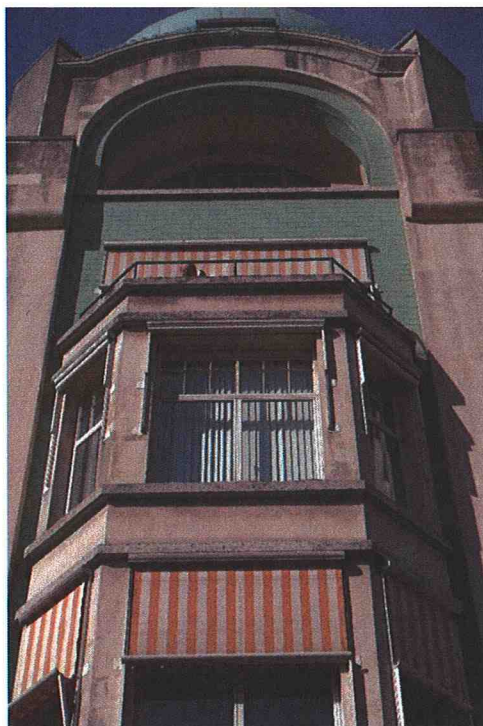
Voorgevel (Lange Poten)

4. Overzichtsfoto van de voorgevel georiënteerd op het zuidoosten (in dit rapport als de zuidgevel benoemd). Door het vrij smalle profiel van de Lange Poten komt de gevel van Hotel Central nooit helemaal tot haar recht.

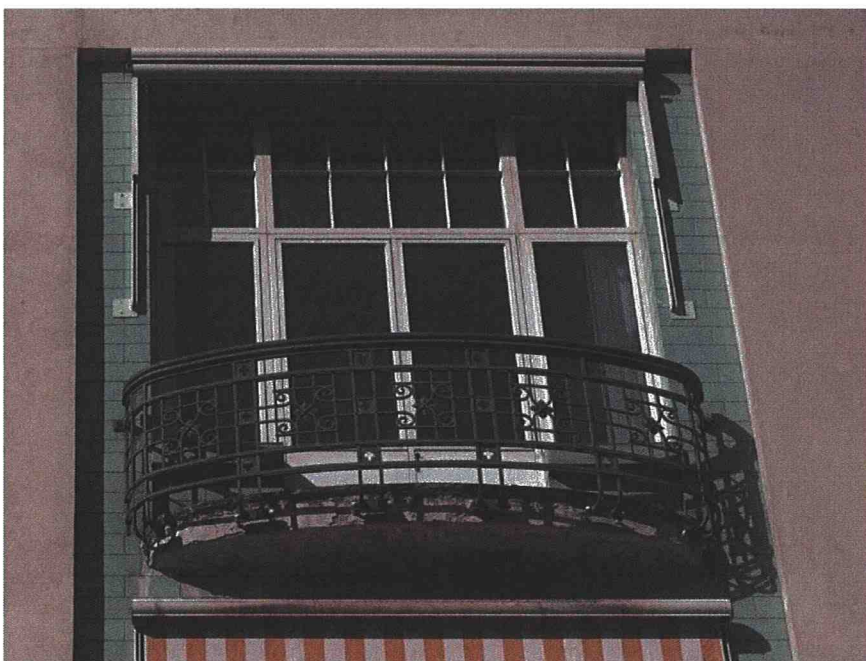
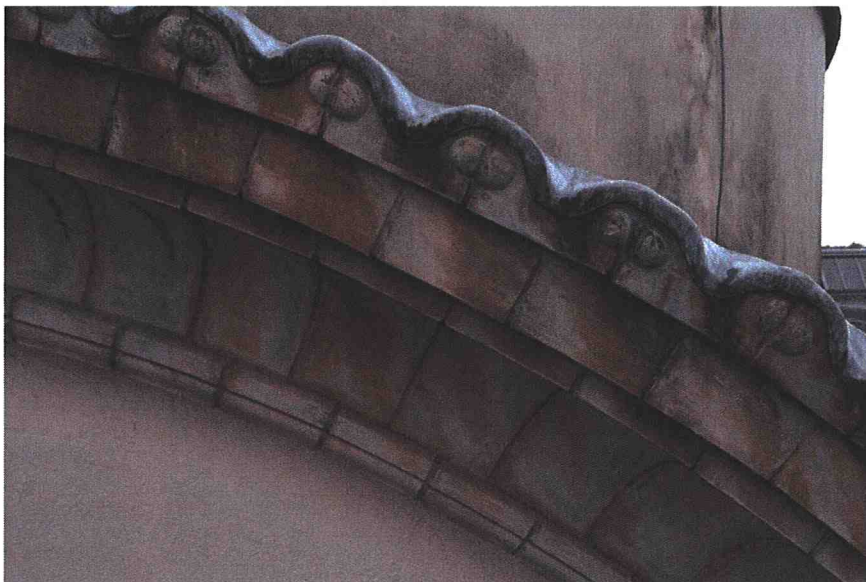
De gevel aan de Lange Poten heeft vier lagen en een kaplaag. Van links naar rechts is de gevel ingedeeld in 3 smallere geveldelen die van elkaar gescheiden worden door iets teruggelegde, bredere geveldelen. De smallere geveldelen worden verbijzonderd door de toepassing van erkers over twee lagen (eerste en tweede verdieping) die bekroond worden door balcon, en door een koepel. De middelste koepel is daarbij forse dan de twee zijkoepels.

Op de begane grond bestaat de gevel uit granieten blokken, waarvan de originele ornamentiek intact is. De gevelopeningen hebben een invulling van verdiept aangebrachte roestvaststalen puien uit 1987. Qua vormgeving sluiten deze puien aan bij de entreepartij van de nieuwbouw van Pi de Bruijn, links van Hotel Central.

5. 6. en 7. Detail van de voorgevel aan de Lange Poten: de structuur dateert van de bouwtijd, evenals stalen vensters (behalve op de begane grond) en de balcon. De uitmonstering – tegels, stuc, kleuren – dateert van 1987. Onder de middenrisaliet en een detail van de pui: graniet uit de bouwtijd.

8. Aardewerken lijst (bouwkeramiek) aan de onderzijde van de middenkoepel. Het bouwkeramiek is van De Porceleijne Fles uit Delft en stamt uit de bouwtijd. De afdekking is van lood.

9. De gebogen balcon op de 2^e verdieping hebben een gesmede balustrade die uit de bouwtijd stamt. Bij de werkzaamheden van 1987 heeft men de oorspronkelijke tegels tussen hekwerk en betonnen balcon vervangen door groene keramische tegels (fabricaat Buchtal). Die hebben de tand des tijd niet doorstaan en zijn weer verwijderd, zodoende een sparing (gat) tussen bevestiging en beton achterlatend. De stalen pui met de roedeverdeling in de bovenlichten dateert ook van de bouwtijd.

Het hoger opgaande deel van de gevel is afgewerkt met stuc (krabpleister), aangebracht op een laag polystyreen (piepschuim) die tegen de betonnen gevel is aangebracht (ISPO-systeem of gelijkwaardig). Op verdiepte vlakken zijn lichtgroene tegeltjes aangebracht, terwijl op de balkons op de eerste verdieping ook oranje tegels zijn aangebracht. De groene tegels zijn op diverse plaatsen weer verwijderd of kapot: blijkbaar waren tegels en lijm niet geschikt voor deze buitentoepassing.

Van de originele aardewerken afwerking (bouwkeramiek) van de Porceleijne Fles is aan de gevel geen spoor teruggevonden - ook niet onder de polystyreen - zo is vastgesteld bij een beperkt destructief onderzoek. Enkel de koepels die de smalle geveldelen bekronen, bezitten nog kroonlijsten van bouwkeramiek. Met name bij de middenkoepel, waar de lijst nog wat rijker is uitgevoerd.

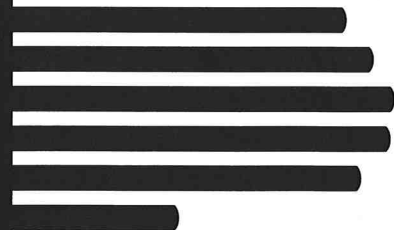
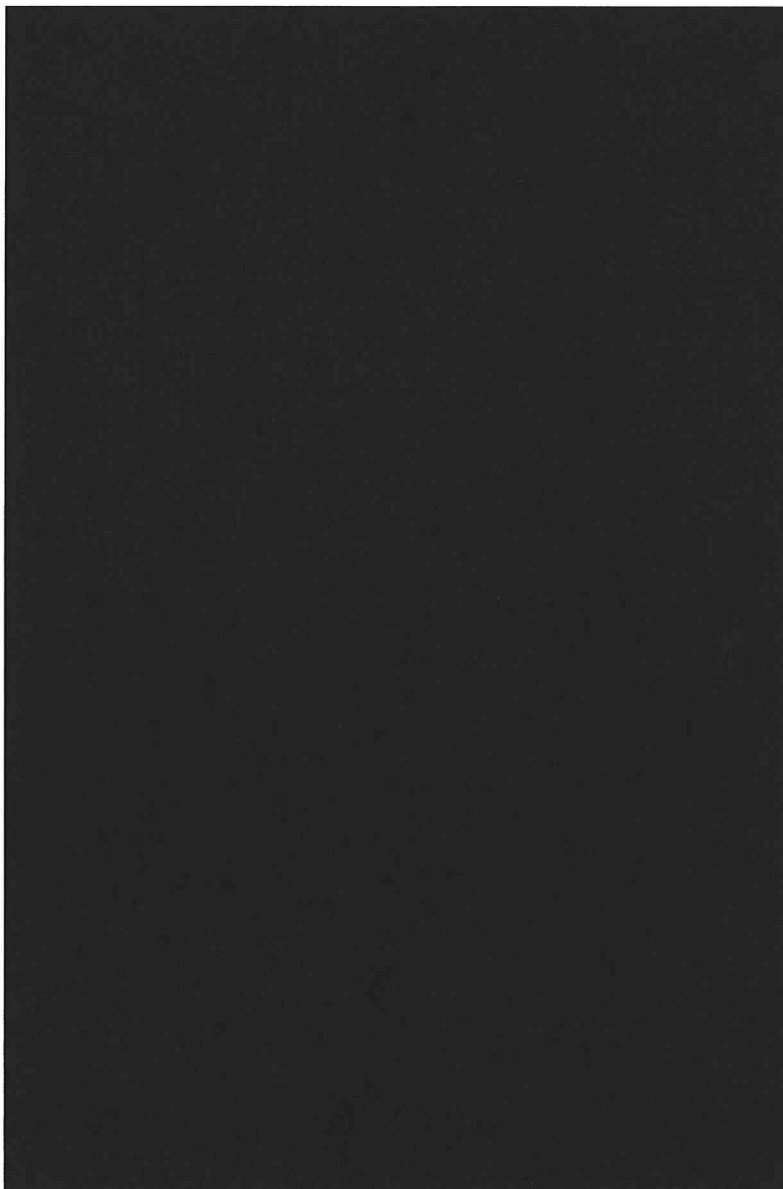
10. Destructief onderzoek aan de stucafwerking toont aan dat een polystyreen isolatielaag aan de buitenzijde op de betonnen gevel is aangebracht. Eronder is geen oorspronkelijke afwerking aangetroffen.

De borstwering van de betonnen balkons op de eerste verdieping zijn voorzien van groene tegeltjes uit 1987, een deel van de tegeltjes onder afschot op de bovenzijde van de balustrade is verwijderd. Een eenvoudige gesmede balustrade, die niet stamt uit de bouwtijd, is aangebracht op de borstwering. De vier ronde balkons op de tweede verdieping zijn voorzien van een gesmede balustrade.

Balcons en balustraden stammen uit de bouwtijd.

Aan de basis van de koepels zijn nog originele kroonlijsten van bouwkeramiek bewaard gebleven. De rijkere uitgevoerde kroonlijst van de middenkoepel is afgedekt met loodslabben.

12. Zicht op de het binnenhof van Hotel Central vanuit de linker binnenhof van het vm. Departement van Justitie. Oorspronkelijk schijnt er een klein afgesloten terrasje aan de buitenzijde van de afgeronde pui te zijn geweest. Thans gebruikt Nieuwspoort de binnenhof van het vm. Departement van Justitie.

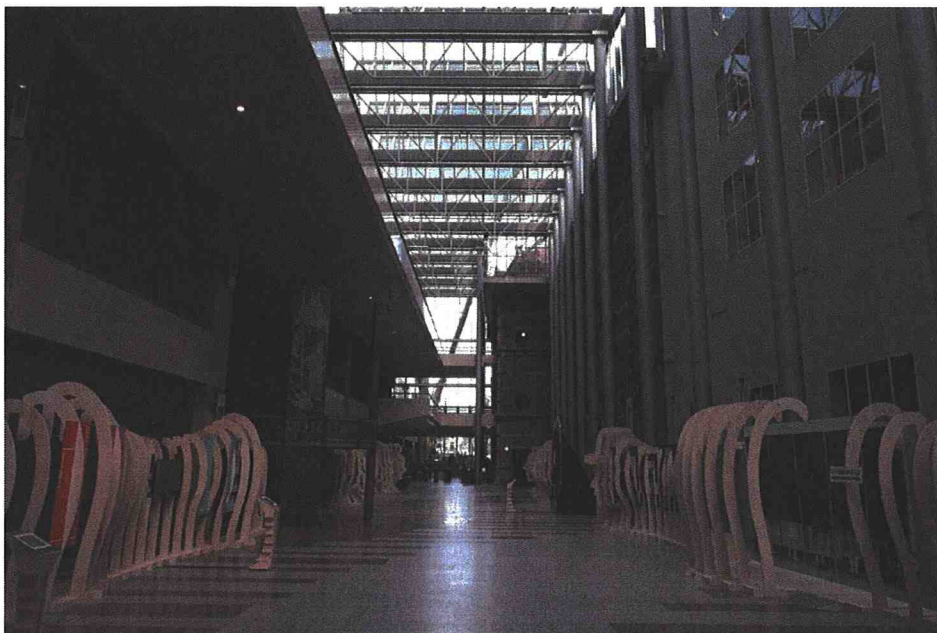
De gevels zijn afgewerkt met stuc op polystyreen, de stalen vensters zijn vervangen door aluminium vensters met een aluminium waterslag. De gevel van de vierde verdieping, die in twee fases is opgehoogd ter vervanging van de originele kap, kent dezelfde afwerking. De achterliggende constructie is hier echter metselwerk en wijkt daarmee af van de overige gevels die in beton zijn uitgevoerd. De platte daken boven de begane grond, zijn geheel gesloten en voorzien van dakbedekking met grindballast. Oorspronkelijk bevonden zich hier daklichten die licht gaven in de zalen op de begane grond.

Achteregevel Statenpassage

Deze gevel was bij de bouw al nogal utilitair vormgegeven: behalve de gevelopeningen en de variatie die ontstond door verschillende raamvormen en -grotten, zorgden slechts de decoratie bij de vensters op de begane grond (bel-etage) en de kroonlijst voor enige afwisseling. De gevel is bij de bouw van de Statenpassage (1988 – '91) grondig verbouwd en nog verder versoberd. Alle vensteropeningen zijn momenteel rechthoekig en de vensteropeningen ter plekke van de zalen op de begane grond zijn verkleind tot de afmeting en vorm van de vensters boven. De regels en stijlen van de vensters bestaan uit slanke stalen profielen met roedeverdeling. Enkele ramen zijn draaiend uitgevoerd.

Het gevelvlak is voorzien van pleisterwerk. De vensters zijn daarbij ondiep in het gevelvlak aangebracht. Al met al heeft deze gevel een wel zeer vlakke uitstraling.

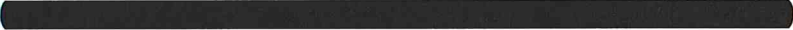
13. De achtergevel van Hotel Central ligt aan de Statenpassage (het geveldeel op de rechterzijde van de foto). De stalen vensters liggen vóór in het gevelvlak. Het vloerpeil van de Statenpassage is verhoogd ten opzichte van de

tie.

14. Het souterrain heeft een utilitair karakter, van originele afwerkingen – indien deze al aanwezig waren - zijn geen sporen aangetroffen.

Interieur souterrain

Het interieur van het souterrain is voor het grootste deel zeer sober van aard. De betonnen kolommen, wanden en plafonds zijn bekleed met een spuitbeton. Van originele afwerkingen zijn geen sporen aangetroffen. Ook zijn er ruwhouten wanden en wanden uit ongepleisterd kalkzandsteen. De leidingen zijn in het zicht gelaten.

  Achter de voorgevel zijn sleuven zichtbaar die in de jaren '60 dichtgezet zijn. Deze sleuven hielden verband met de puien op de bel-etage in de voorgevel waarvan het onderste deel naar beneden konden worden geschoven, zodat er een open terras ontstond.²

Interieur begane grond (Nieuwspoort) incl. entresol

Ter plekke van de voorgevel in het restaurant van Nieuwspoort zijn nog vier ronde kolommen met de originele afwerking van bouwkeramiek van de Porceleijne Fles bewaard gebleven. Van de overige ronde kolommen is geen spoor meer aangetroffen. Ze zijn zelfs niet meer herkenbaar als ronde kolommen. Naast ronde kolommen waren oorspronkelijk ook gedecoreerde vierkante en kruisvormige

² Daarmee 20 jaar ouder dan de vergelijkbare oplossing in Villa Tugendhat van Mies van der Rohe.

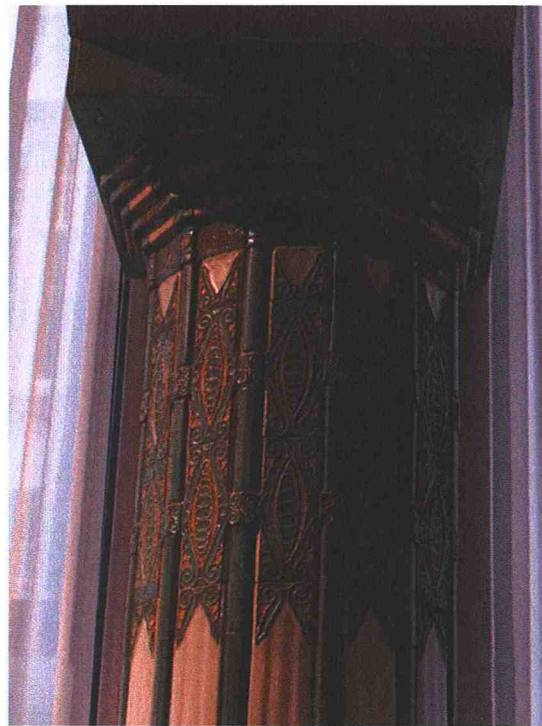
pijlers aanwezig. Van de decoratie van die kolommen is niets overgebleven, ook niet boven de plafonds. Bij het oplichten van delen van het verlaagde plafond op verschillende plekken [REDACTED] [REDACTED] zijn geen sporen van originele afwerkingen aangetroffen. De kolommen versnijden op meerdere hoogten waarbij ze breder worden in de hoogte, en eindigen als een soort console ter plekke van betonnen balken. Ook hier zijn de betonconstructies met een grove spuitbetonpleister afgewerkt. [REDACTED] [REDACTED]

16. Twee van de vier zuilen met de originele aardewerken afwerking van De Porceleijne Fles in het restaurant van Nieuwspoor. Het vloerpeil ter plekke van de zuilen was oorspronkelijk op straatniveau, deze is later gelijk getrokken met het vloerpeil van de rest van de begane grond. De basementen van de zuilen bevinden zich onder het vloerniveau.

Bij het lichten van het verlaagd plafond in het restaurant bleek de betonconstructie voor de ondersteuning van het daklicht nog aanwezig nog te zijn. Deze betonnen balkconstructie verjongt zich ten opzicht van de stramien van de hoofdconstructie. Oorspronkelijk diende de sleuven tussen de liggers en de verjongende constructie tevens voor de luchtbehandeling. De oorspronkelijke betonnen constructie is voor het grootste deel onaangetast, zij het ontdaan van decoratie en afgewerkt met spuitbeton. Dat er tot recent werkzaamheden zijn uitgevoerd, bewijst de toepassing van Gyproc gipsplaten bedrukt met 'cradle-to-cradle'; deze gipsplaten zijn voor het eerst in 2011 gecertificeerd.

17. en 18. Detail van de originele afwerking van vier ronde kolommen. Op de rechterfoto is rechtsboven een verstoring van de afwerking van het kapiteel van de twee zuilen aan de westzijde zichtbaar. Deze is het gevolg van de plaatsing van een stalen pui in de originele situatie.

20. De huidige afwerking van de gangen bestaat uit een linoleum vloerafwerking, wanden met gesausd glasvlies en een verlaagd plafond van afwisselend MDF-platen en metalen platen (de groene platen ter plekke van de gele vloerafwerking).

Interieur verdieping 1, 2 en 3

De verdiepingen van het pand zijn in de jaren '80 uitermate doelmatig ingericht. De indeling – zie de inleiding bij dit hoofdstuk - werd daarbij overigens nauwelijks aangepast, wat vermoedelijk te maken heeft met het feit dat zoveel wanden in beton zijn uitgevoerd. De plafonds zijn voorzien van verlaagde plafonds met zichtbare profielen, voorzien van lichte plafondplaten (minerale wol, afgewerkt met glasvlies). In een aantal andere kamers zijn groene aluminium lamellenplafonds aangebracht. De wanden van de kamers zijn vlak gestuukt. De toegangsdeuren zijn stompe, vlakke boarddeuren in eenvoudige, moderne houten kozijnen met ongeprofileerde koplatten. De gevelkozijnen zijn van staal of aluminium, waarbij de stalen kozijnen in principe authentiek zijn aan de voorgevel en bij trappenhuisen. Bij de achtergevel dateren de stalen ramen uit 1987, net als de aluminiumvensters. De gangen zijn voorzien van een verlaagd plafond van afwisselend MDF-platen en metalen of metaal beklede platen.

De meer in het oog springende afwerkingen bevinden zich boven de plafonds. Bij het lichten van plafondplaten zijn resten aangetroffen van oudere afwerkingen. Het gaat om oude stuclijsten die zijn

aangebracht de betonconstructie. Op het plafond is nog een onderlaag aangebracht – vermoedelijk stuccolin³ - [REDACTED] Onder deze raaplaag bevinden zich in de beton gestorte klossen. Ten behoeve van de bevestiging van de plaatmaterialen.

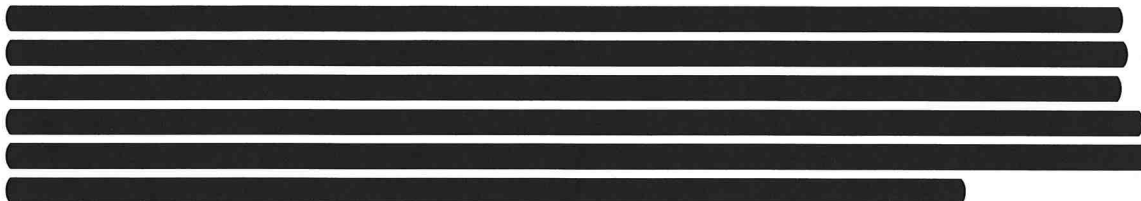
Ook zijn er boven het plafond aanzienlijke resten van wandjes bewaard gebleven. Deze lichte wanden zijn ook (deels) op gebouw uit stuccolinplaten die afgestuct zijn. De wanden geven een indruk van de indeling van de voor- en sanitaire ruimtes van de hotelkamers.

In de gangen werd bij het lichten van plafonddelen de oorspronkelijke getoogde vorm van het verlaagde plafond zichtbaar. Het verlaagde plafond zelf was weliswaar niet meer aanwezig, maar wel werd de vorm aangetroffen bij betonnen dwarswanden. De getoogde constructies hebben ook (originele) springen ten behoeve van doorvoeren van leidingen. In de huidige situatie worden deze niet meer gebruikt.

³ Zie https://de.wikipedia.org/wiki/Stuckfabrik_Albert_Lauermann. Het product Stuccolin was een stucproduct dat volgens voorstaande site voorzien was van een hars als bindmiddel. Daardoor kon het hard, breukvast en licht zijn. Het materiaal wordt verder gekenmerkt door de toepassing van linnen vezels – vandaar het achtervoegsel ‘lin’ in de naam stuccolin. Dat Mutters het materiaal toepaste mag ook wel opgemaakt worden uit een advertentie in het boek met Mutters’ werk: *Joh^s Mutters jr. Architect s Gravenhage, uitgevoerde gebouwen, projecten, enz.*, Bussum 1916.

Interieur verdieping 4

De kapverdieping is in twee fasen aangepast: in de huidige, opgetrokken vorm onderscheidt deze zich nauwelijks van de ondergelegen verdiepingen. Oorspronkelijk betrof het meer een kapruimte met eenvoudige logeerkamers. Bij de verbouwing zijn ook de koepels aangepast.⁴ Oorspronkelijk was de middelste koepel voorzien van glas en vormde daarmee een blikvanger. Deze situatie werd in de jaren '50 gewijzigd, waarna beschot werd aangebracht. Dat is momenteel afgedekt met een groene kunststof dakbedekking. De oorspronkelijke stalen koepelconstructie is voor het grootste deel nog wel aanwezig. In de kantoorruimte aan de voorzijde ter plekke van de middelste koepel [REDACTED] is achter het verlaagde plafond behang met bloemenmotief aangetroffen; dit behang is aangebracht op een stuclaag gewapend met plantaardige vezels (cocos). Een tekening uit 1955 benoemt dit als Cocoliet, een dikke gipsplaat gewapend met cocosvezels.⁵ Dat is een product waarmee lichte wandjes gemaakt konden worden. Het bovenlicht van de stalen pui bestaande uit een dubbele deur met zijlichten is aan de binnenzijde dichtgezet met platen.

24. Zicht op de staalconstructie van de koepel in het midden van de voorgevel, na verwijdering van het verlaagde plafond in ruimte [REDACTED] zichtbaar geworden. Het glas van de koepel is in 1955 vervangen door een houten dakbeschot en een leibedekking. De koepel is niet toegankelijk.

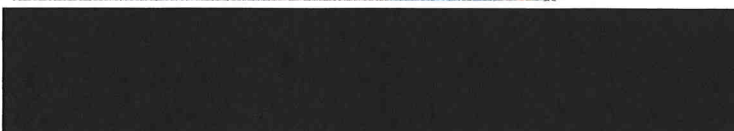
⁴ Na de werkzaamheden van 1955 werd de koepel bekleed met leien op houten delen. In 1987 werd een bekleding van tegels in ruitpatroon aangebracht, afwisselend oranje en groen. Deze is inmiddels al weer vervangen door de genoemde groene kunststof bedekking.

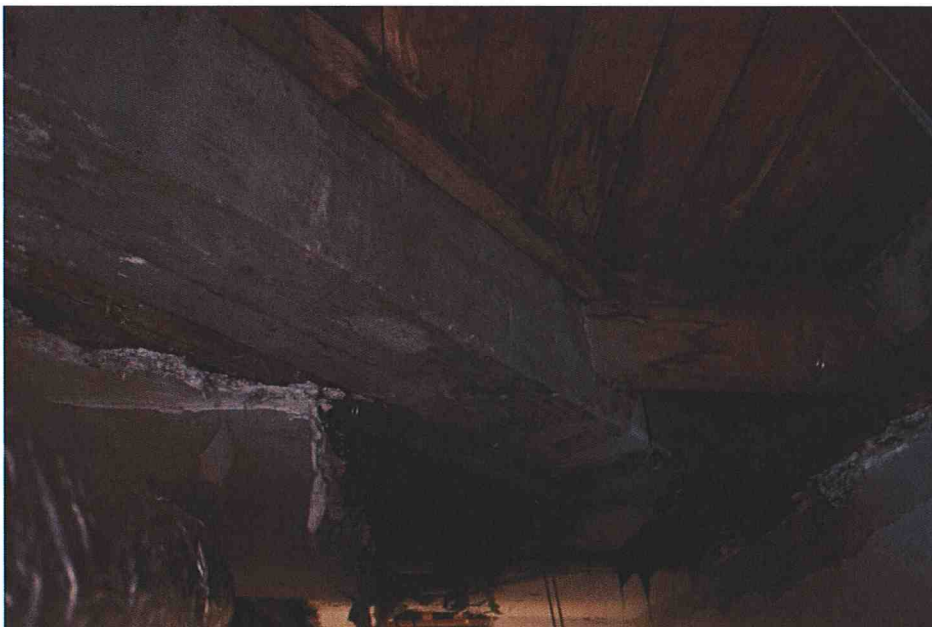
⁵ Zie J.G. Wattjes, *Constructie van gebouwen, deel 1: Muren en aangebouwde schoorsteenen*, Amsterdam 1929, 184.

25., 26. en 27. Boven het verlaagd plafond is behang met bloemenmotief op een gewapende stuc laag (Cocoliet of Stuccolin?) aangetroffen. Dit behang lijkt sterk op het behang zichtbaar op een oude foto in het Haags Gemeentearchief (identificatienummer 6.25475 – niet downloadbaar; hieronder een detail, screenshot). Het zou ook kunnen samenhangen met de bouwfase midden jaren '50.

29. Zicht op de draagconstructie van de koepel aan de oostzijde van de voorgevel. Deze koepel was in tegenstelling tot de middenkoepel niet toegankelijk voor bezoekers. De resten van het stucplafond tonen stucwerk gewapend met plantaardige vezels (Stuccolin).

Trappenhuis westzijde achtergevel

Deze trap had in de oorspronkelijke situatie een prominente plek. Vanuit de ontvangthal had men zicht op deze trap. Thans is dat niet meer het geval. Het is een houten trap met een keepboom voorzien van kardoezen. De treden zijn voorzien van vloerbedekking op dektreden, maar de oude treden zijn bewaard gebleven. De trap is voorzien van een moderne stalen balustrade die in 1987 aangebracht zal zijn, ter vervanging van de oorspronkelijke, houten balustrade.

30. en 31. Deze trap met keepbomen is in tegenstelling tot de andere trappen geconstrueerd in hout. De houten treden zijn opgedikt met een nieuwe laag hout en voorzien van vloerbedekking. De originele balustrade is vervangen door een moderne stalen balustrade.

Trappenhuis oostzijde binnenhof

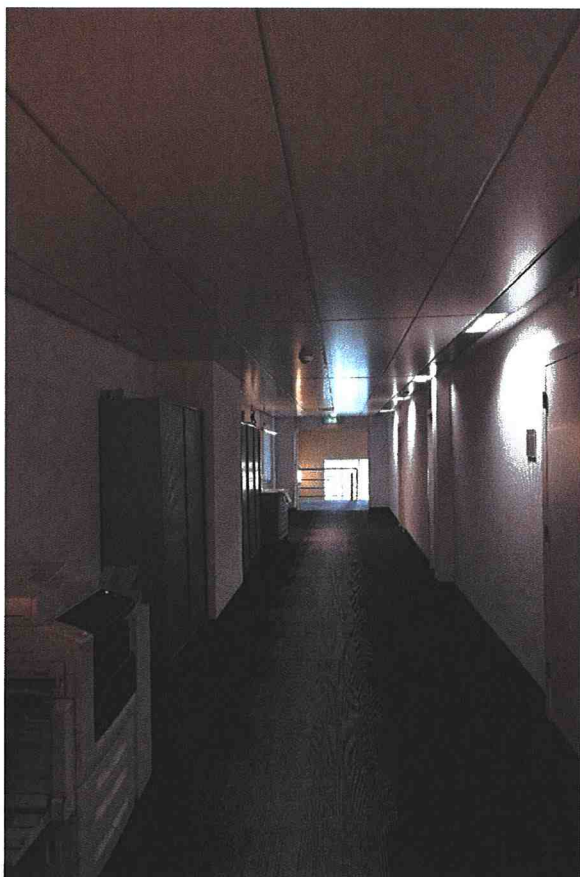
De betonnen trap stamt uit de bouwtijd. De betonnen en gestucte balustrade rond het schalmgat is voorzien van een gelakte houten handlijst. Beide dateren uit de bouwtijd. De treden zijn voorzien van latere gele tegels; de wanden en de onderzijde van de trap zijn gestuct.

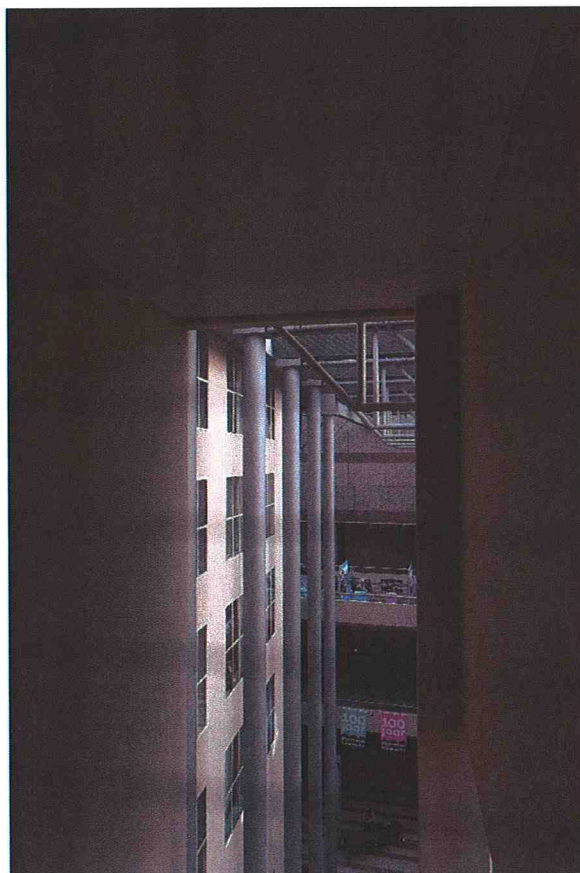
32. en 33. Deze betonnen trap stamt uit de bouwtijd, de treden en de vloeren zijn afgewerkt met gele tegels van later datum. De gesloten balustrade is afgewerkt met een stuclaag en heeft een houten handlijst. Op de rechter foto (verdieping 4) staat een ingepakt houten spant; ter plekke van dit trappenhuis is nog een deel van de originele kapconstructie aanwezig.

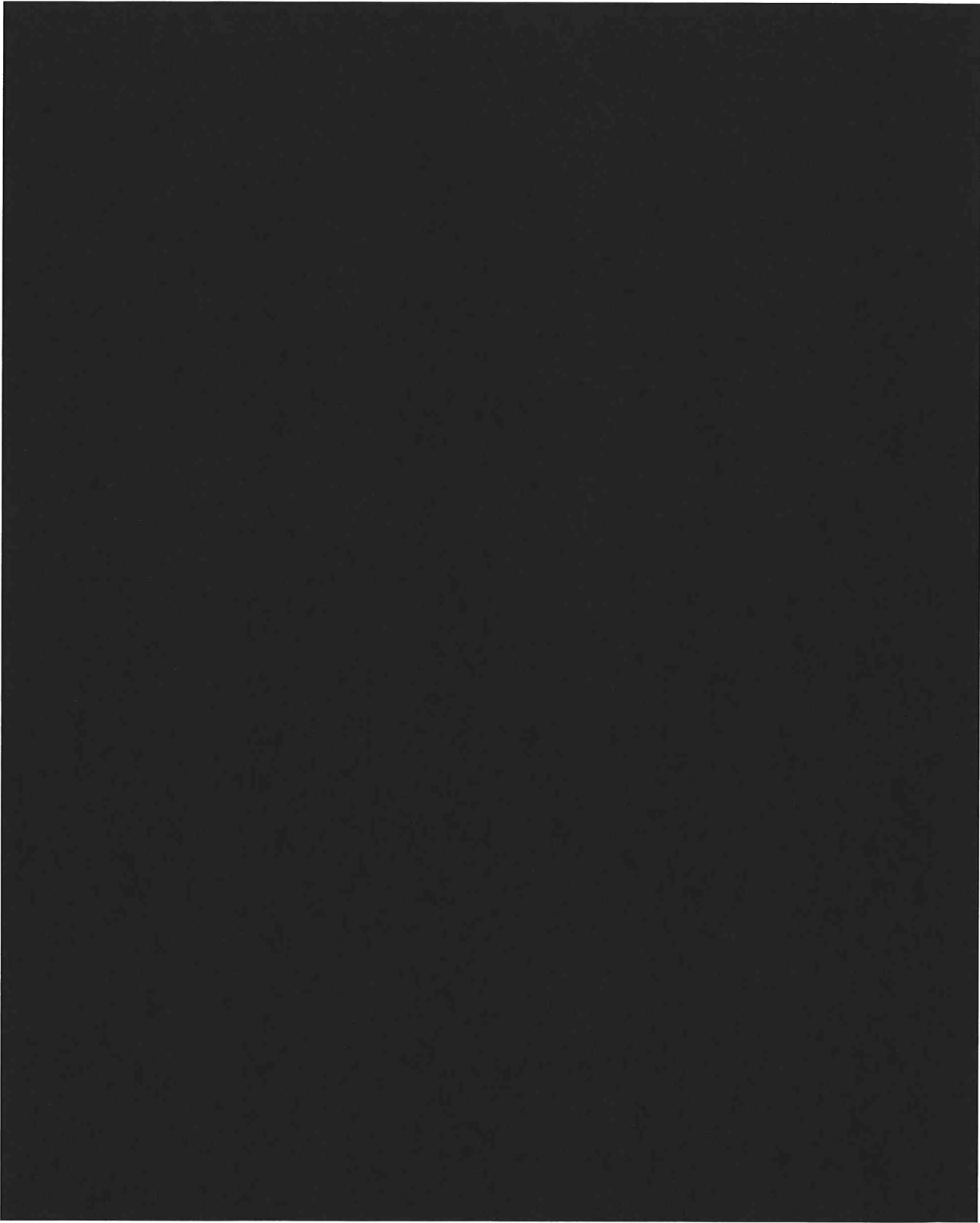
34. en 35. Een detail van een stalen venster aan de voorgevel. Kleuronderzoek is niet gedaan, maar onder de bestaande witte kleur tekent zich een citroengele kleur af. Elders is ook een donkerder rode kleur aangetroffen, maar dat zou de ijzermenie kunnen zijn.

Mdf-platen in een zichtbaar verlaagd plafondsysteem. Moderne deuren en afwerkingen, vloerbedekkingen.

36. en 37. Een beeld van het interieur van kamer H229. In dit geval met een computervloer en een standaard verlaagd plafond. Soberheid troef en geen historische waarden, met uitzondering van de gevel.

Onder blik vanuit het middelste trappenhuis naar de Statenpassage. Eén van de weinige architectonische toevoegingen uit de tijd van de nieuwbouw.

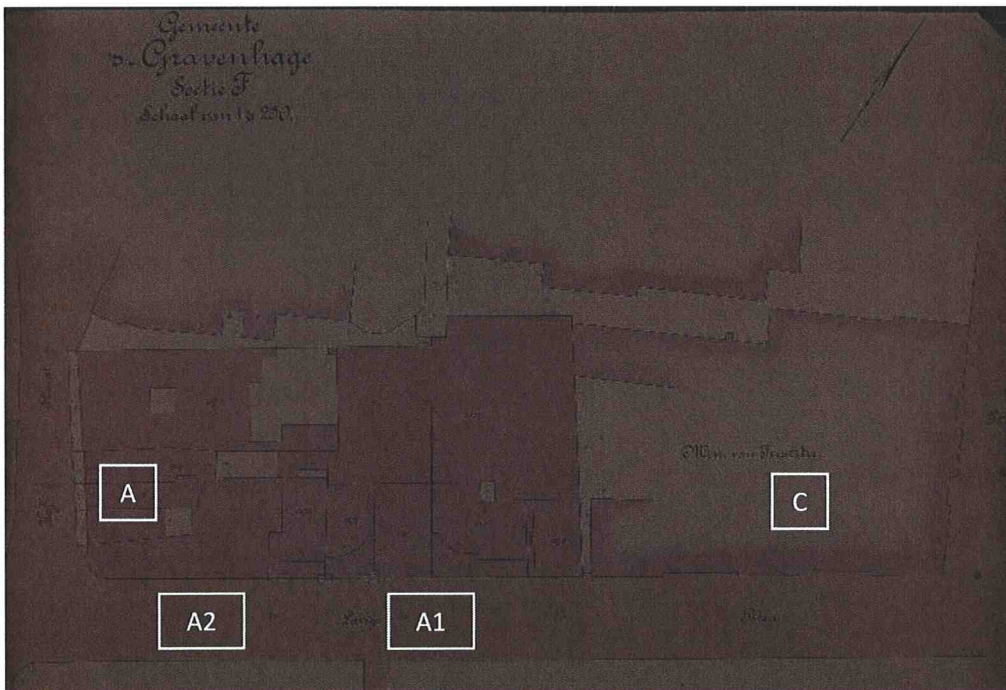
SAMENVATTING BOUWGESCHIEDENIS

Inleiding

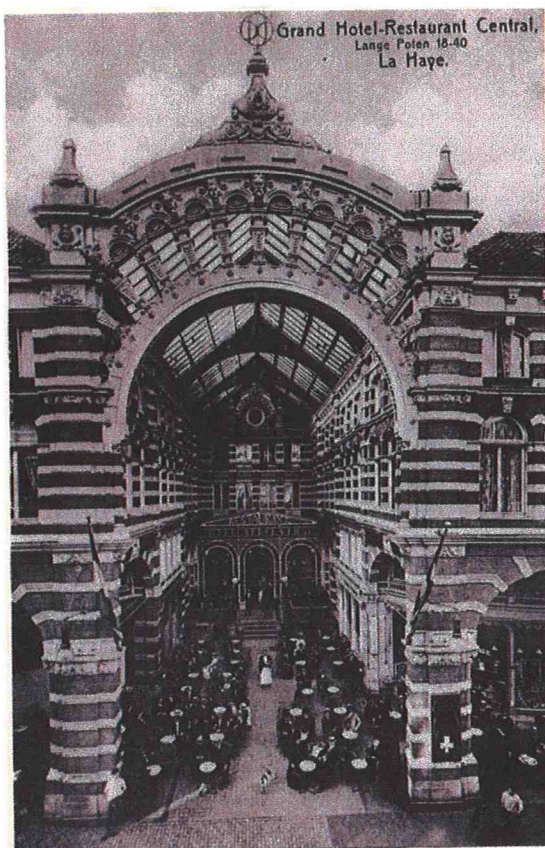
De bouwgeschiedenis van Hotel Central wordt geschilderd aan de hand van bouwtekeningen welke gelicht zijn bij het Haags Gemeentearchief (HGA). Verder is gebruikt gemaakt van de bouwhistorische aantekening van de Rijksgebouwendienst uit 1986.

Voorgeschiedenis (Fase 0, 1879)

Nadat in 1875 het besluit tot verbreding van Lange Poten is genomen, worden er plannen ontwikkeld door de Haagse aannemer en projectontwikkelaar W. Doon ter vervanging van bestaande huizen en kamerwoningen. Het plan bestaat uit een groot gebouw in 'oud-hollandschen stijl': op de begane grond zijn winkels en een grand-café ontworpen met een centraal geplaatste passage haaks op de Lange Poten. De verdiepingen bestaan uit een hotel en woningen. De bouw van dit pand start na verbreding van Lange Poten in 1879 – tevens het jaar van de vergunning. De architect is niet bekend: in het archief van Bouw- en Woningtoezicht zijn de bouwtekeningen van 1879 niet teruggevonden.

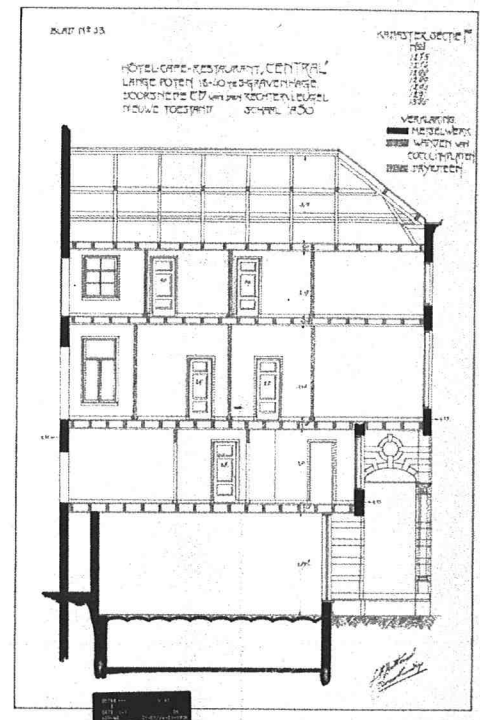
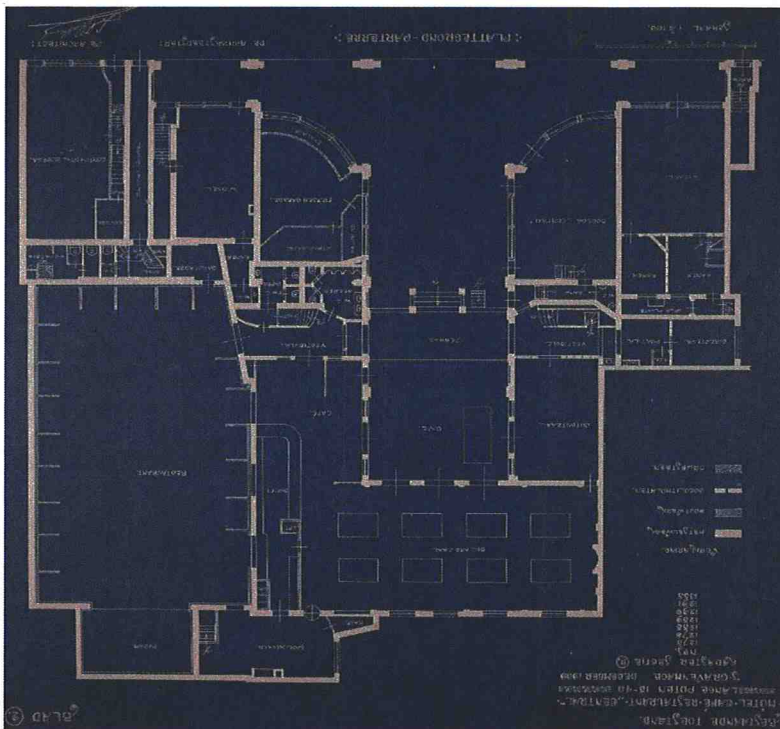

44. Situatietekening (HGA 0920-01_49) van het project van W. Doon. Het is niet geheel duidelijk of het project oorspronkelijk groter gedacht is. Bij A zijn de huizen aan de Hofstraat aangeduid; deze bleven gehandhaafd. Met A1 is de passage met het grand-café aangeduid en bij A2 de woningen met winkels. Bij C het Departement van Justitie.

45. en 46. Zicht op de galerij ca. 1910 (HGA 001412703) en het gevelaanzicht met galerij ca. 1907 (HGA 001412562). Ondanks de vele kritiek op het project vanwege de bouwkwaliteit, vormde het wel een bijzondere stedelijke ontwikkeling.

Er bestaan verbouwingstekeningen uit 1908 die zijn ondertekend door S.F. Rotteveel, bouwkundige en door Louis Kirchmann, directeur van de Zuidhollandsche Bierbrouwerij. De verbouwing is bescheiden van omvang. Dat dezelfde bouwkundige verantwoordelijk was voor de oorspronkelijke bouw is gezien de tijdsspanne van 30 jaar niet waarschijnlijk. Ook zijn er in de bronnen of archieven van de Gemeente Den Haag geen verwijzingen naar de bouwkundige Rotteveel aangetroffen.

47. Plan tot een bescheiden aanpassing van het (vorige) Hotel Central. Plattegrond van de bestaande situatie in 1908. Tekening van bouwkundige S.F. Rotteveel. In het midden de galerij die het meest fameuze onderdeel van het oude Hotel Central vormde. HGA 0920-01_49.

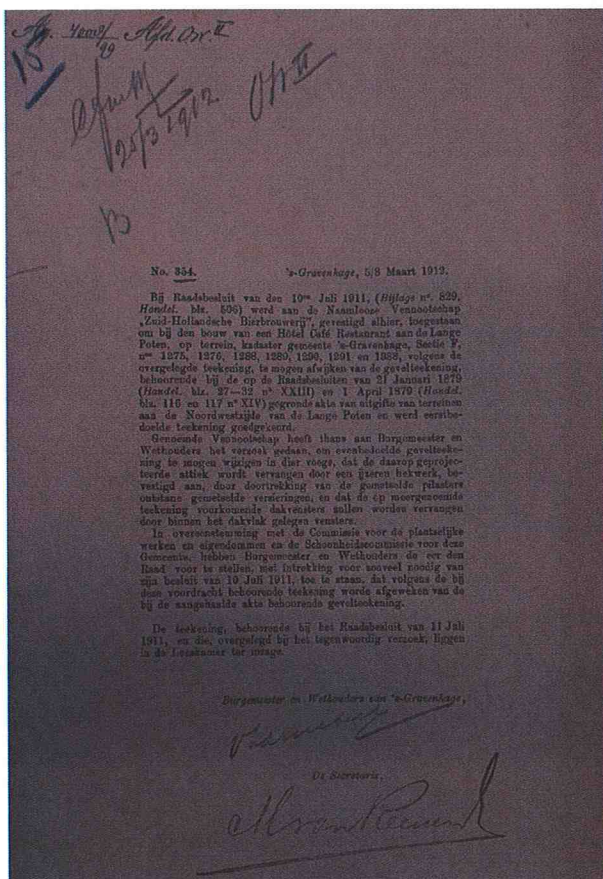
48. Doorsnede DD, links naast de galerij. Deze tekening van bouwkundige S.F. Rotteveel geeft een indruk van de architectuur van de galerij. RVB Rgd-archief 432328.

Vanwege bouwtechnische en constructieve problemen besluit de directie van het hotel in 1911 het pand te slopen. Het proces om te komen tot een nieuwbouw is vrij goed te volgen in de stukken die bij het Haagse Gemeentearchief (HGA) worden bewaard.⁶ Het begint met een verzoek aan het Gemeentebestuur het Hotel te mogen vernieuwen in afwijking van het eerder afgegeven besluit.

⁶ Haag Gemeentearchief, Archief van het Gemeentebestuur van 's-Gravenhage 1851-1936, beheersnummer 0353-01 inv.nrs. 3429.

Daarmee bedoelt men de bouwvergunning uit 1879. Letterlijk staat er in de bouwaanvraag van 2 augustus 1911: '...te mogen afwijken van de voor die percelen vastgestelde geveltekening, behorende bij in de Raadsbesluiten van 21 Januari 1879 (Handel[ingen] pl. 27-32 n° XXIII en 117 n° XIV) ge-gronde akte van uitgifte van terreinen aan de Noordwestzijde van de Lange Poten.'

Er worden ontwerptekeningen bijgevoegd, die nog niet de uitgevoerde, definitieve versie laten zien. De belangrijkste (formele) wijziging betreft het laten vervallen en dichtbouwen van de galerij die als een soort cul-de-sac in het gebouw steekt. De voorste zone met naar beneden bewegende puien, waardoor een soort binnen-buitensituatie ontstaat, wordt als vervanging ontworpen.

49. Het voorstel van B&W aan de Gemeente-raad het gewijzigd ontwerp goed te keuren. En gestand te doen dat afgeweken mag worden van het besluit van 1879. Het plan wordt als het ware als verbouwing geaccordeerd. Haags Gemeentearchief: Archief van het Gemeentebestuur van 's-Gravenhage 1851-1936, beheersnummer 0353-01 inv.nrs. 3429, Ag 4008/99.

Een eerste ontwerp wordt afgekeurd, met name vanwege de gevelbeëindiging. Daarnaast was de Schoonheidscommissie sowieso niet zo te spreken over de opzet van het plan. Wat ook mee wordt gewogen is een advies van de directeur van Gemeentewerken A.J.M. Stoffels. Hij schrijft kritisch over de lichttoetreding voor huurgebouwen – en dan bedoelt hij de bestaande bebouwing – en dat het bestaande gebouw ‘met het oog op de veiligheid’ als volgt beoordeeld moet worden: ‘de minder gunstige bevinding van den toestand, waarin het gebouwen-complex, met het

oog op de veiligheid, verkeert en waarin slechts door algeheele verbouwing afdoende wijziging kan worden gebracht.'

Fase 1, Ontwerp en bouw (1911-1913)

De Haagse architecten Joh. Mutters jr. en H.J. Dammerman jr. ontwerpen de nieuwbouw van het hotel in opdracht van de Zuidhollandsche Bierbrouwerij waarvan Louis Kirchmann jr. directeur is.⁷ De firma N.V. De Nederlandsche Betonijzerbouw draagt zorg voor het ontwerp van de gewapende betonconstructie, de aannemers H.F. Boersma en J. Hornstra bouwen het pand.⁸

50. Voorstel uit 1911 voor de vernieuwing van de voorgevel. De Schoonheidscommissie heeft bezwaren tegen het plan waar het de lichttoetreding en de gevelbeëindiging betreft. Bij de goedgekeurde variant zijn de Vlaamse gevels links en rechts aangepast. De dakkapellen in het gevelvlak worden gewijzigd in hekwerken tussen penanten en dakkapellen in het dakvlak. Behoort bij Ag 7433, HGA 0353-01_3429.

⁷ Zie ook <https://www.biernet.nl/bier/brouwerijen/nederland/zuid-holland/den-haag/zuid-hollandsche-bierbrouwerij-zhb> en https://nl.wikipedia.org/wiki/Zuid-Hollandsche_Bierbrouwerij.

⁸ Hermans, p.4.

51. Ontwerptekening van de voorgevel aan de Lange Poten uit 1912. In dit ontwerp zijn de vensters in de kapverdieping verdiept in het dakvlak aangebracht in plaats van als dakkapellen (RVB Rgd-archief 431835).

Het pand was één van de eerste gebouwen in Den Haag dat geconstrueerd is in gewapend beton.⁹ In de kelder en op de begane grond is veel gebruik gemaakt van betonnen kolommen. Op de daarboven gelegen verdiepingen is gebruik gemaakt van betonnen wanden. Misschien nog wel opmerkelijker dan dat de structuur in beton was uitgevoerd, was het feit dat alle gevels ook in beton zijn gegoeten. De voorgevel aan de Lange Poten is bekleed met bouwkeramiek van de aardewerkfabriek van de Koninklijke Porceleijne Fles te Delft en graniet op de begane grond. De Amsterdamse kunstenaar M.J. Hack ontwerpte de ornamentiek van de voorgevel. In het ontwerp zijn de gevels rond de

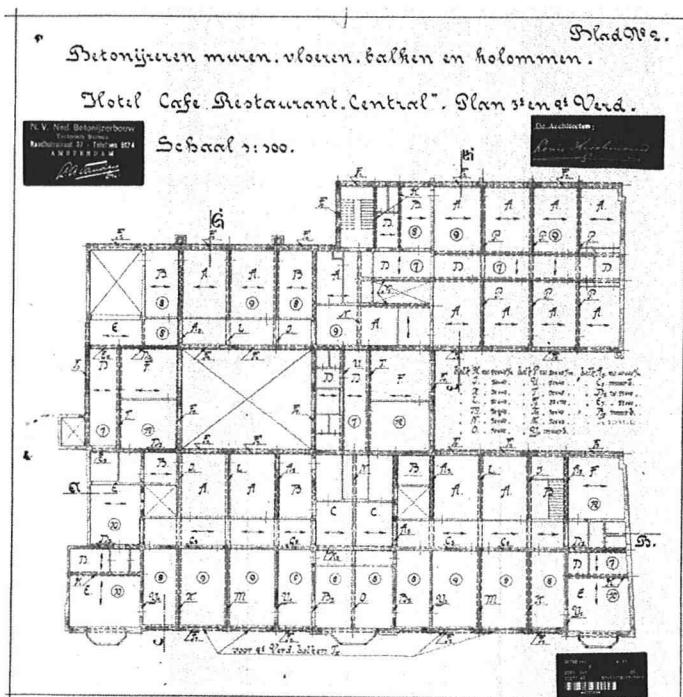
⁹ Hermans, p.4. Hier is wel een kanttekening op zijn plaats: in de jaren '10 was beton al een vrij gangbaar materiaal. Het is dus wel mogelijk dat er eerdere toepassingen in Den Haag zijn.

binnenplaatsen bekleed met bouwkeramiek, maar vermoedelijk heeft men gekozen deze gevels, net als de zij- en achtergevels te bepleisteren. Grenzend aan de gang aan de zuidzijde van het pand zijn twee lichtschachten aangebracht. In de aangrenzende hotelkamers en de gang zijn vensters aangebracht. Aan de noordzijde is grenzend aan de gang een enkele lichtschacht aangebracht.

De eerste ontwerpen laten een uitgebreider pand zien: in deze fase heeft het gebouw een brede voorgevel aan Lange Poten en een smallere gevel aan de Hofstraat. In het uiteindelijke ontwerp maakt het bouwdeel aan de Hofstraat geen deel meer uit van het hotel.

In het souterrain bevonden zich de keuken, voorraadkamers, installatieruimtes en een safe. Op de begane grond lag het voorste deel grenzend aan de Lange Poten op straatniveau.¹⁰ Daarachter was het vloerniveau hoger. Op de eerste verdieping was een lees- en feestzaal en hotelkamers. De rest van de verdiepingen bestond uit hotelkamers, bergingen en personeelsruimten. In het hotel zijn interieurafwerkingen van aardewerk, hout en stuccolin¹¹ aangebracht.

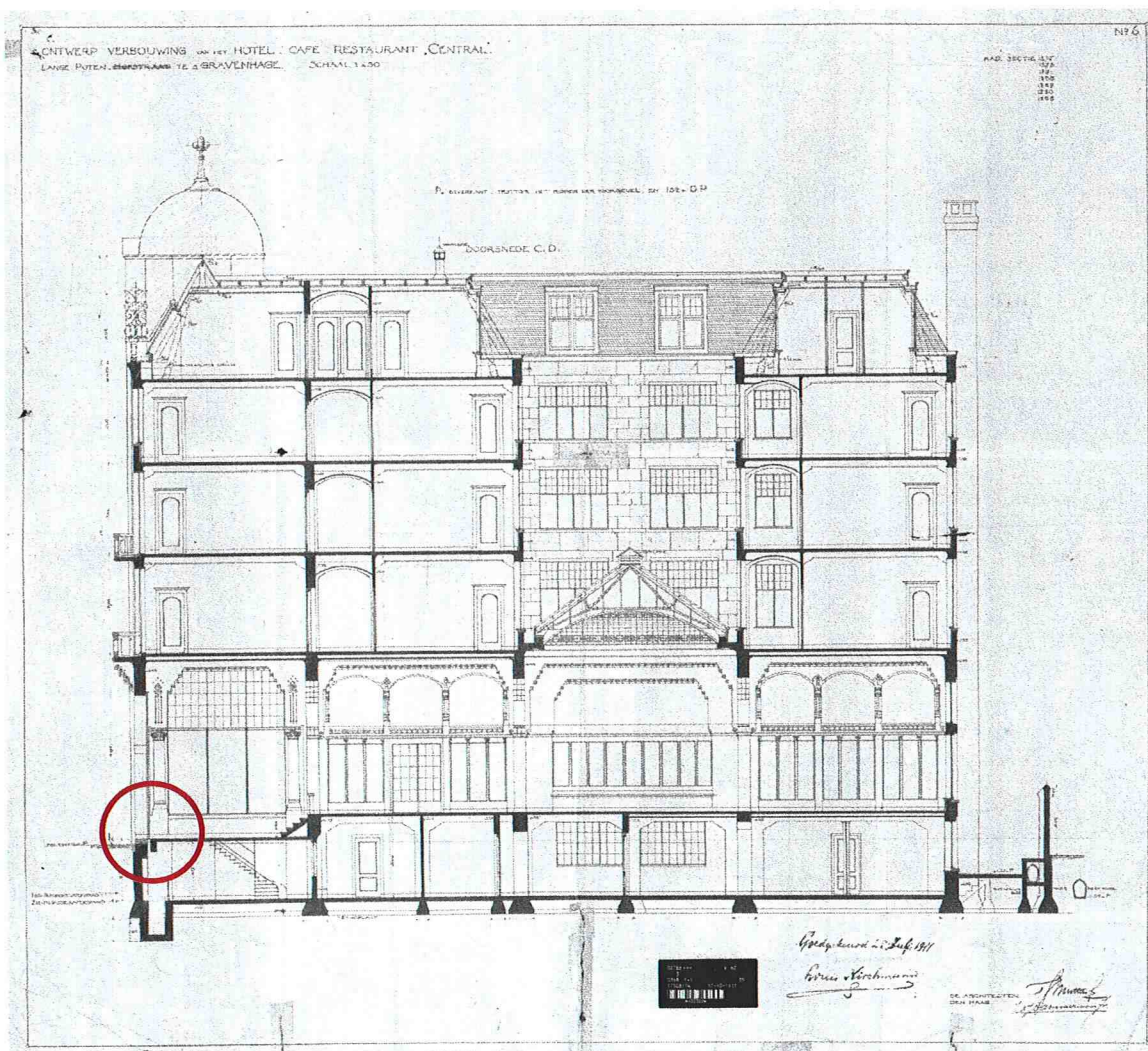
In 1915 worden de damestoiletten uitgebreid en vinden er kleine aanpassingen aan de indeling plaats. Verder lijkt het gebouw qua structuur onveranderd te blijven tot de volgende bouwfase.

52. Ontwerp van de betonconstructie van het Hotel Central. RVB, Rgd-archief 432359. Vloeren, constructieve wanden, maar ook scheidingswanden en gevel zijn uitgevoerd in beton.

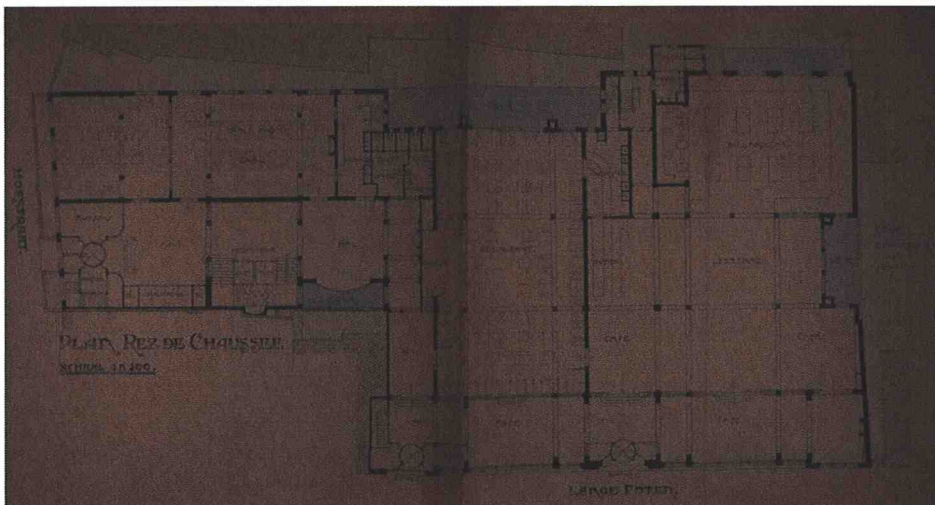
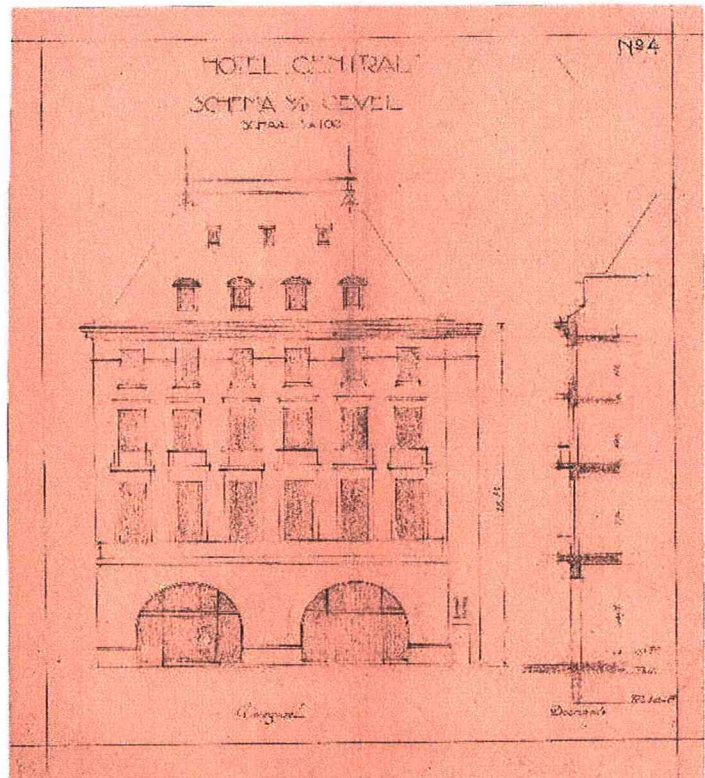
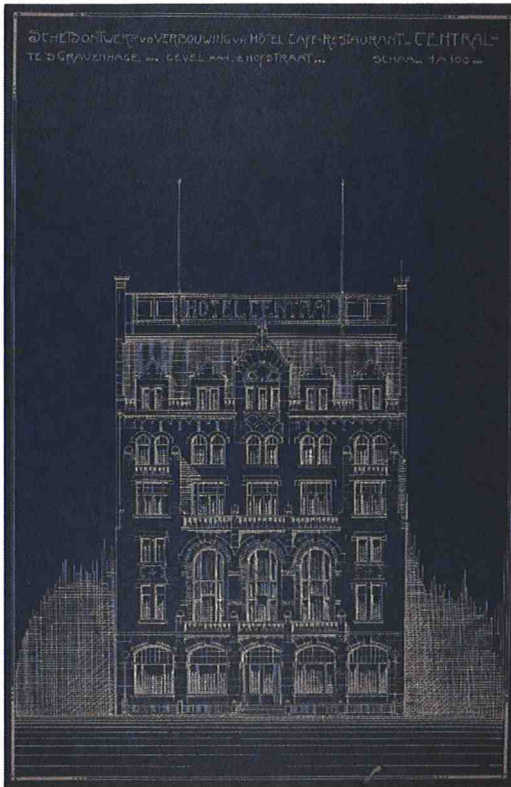
¹⁰ Het onderste deel van de stalen puien kon men laten zakken in de kelder, waardoor een overdekte buitenruimte ontstond.

¹¹ Stuccolin was een stucproduct (stucplaat of in het werk aangebracht) gewapend met linnenvezel van de fabrikant Albert Lauer mann. Zie https://de.wikipedia.org/wiki/Stuckfabrik_Albert_Lauer_mann.

53. Op deze dwarsdoorsnede over het daklicht aan de westzijde van het pand is de sprong in het vloerpeil aan de straatzijde duidelijk zichtbaar. Het onderste deel van de voorgevelpui kon in de kelder zakken; de sparing daarvoor is op de doorsnede zichtbaar (zie de cirkel). Er is tevens een hoogteverschil tussen straatniveau van Lange Poten en de achterzijde van het pand. In het gevelvlak van het souterrain rechts zijn vensters aangebracht. Bij de bouw van de Statenspassage rond 1990 is het maaiveld aan de achterzijde verhoogd.

De wanden van de binnenplaatsen hebben een verdeling, wat erop wijst dat ook deze van bouwkera-
mieken zouden worden voorzien. Naar alle waarschijnlijkheid is dit gewijzigd uitgevoerd met een pleis-
terafwerking. Let ook op de segmentvormige plafonds in de gangen op de verdiepingen. (RVB Rgd-
archief 432322)

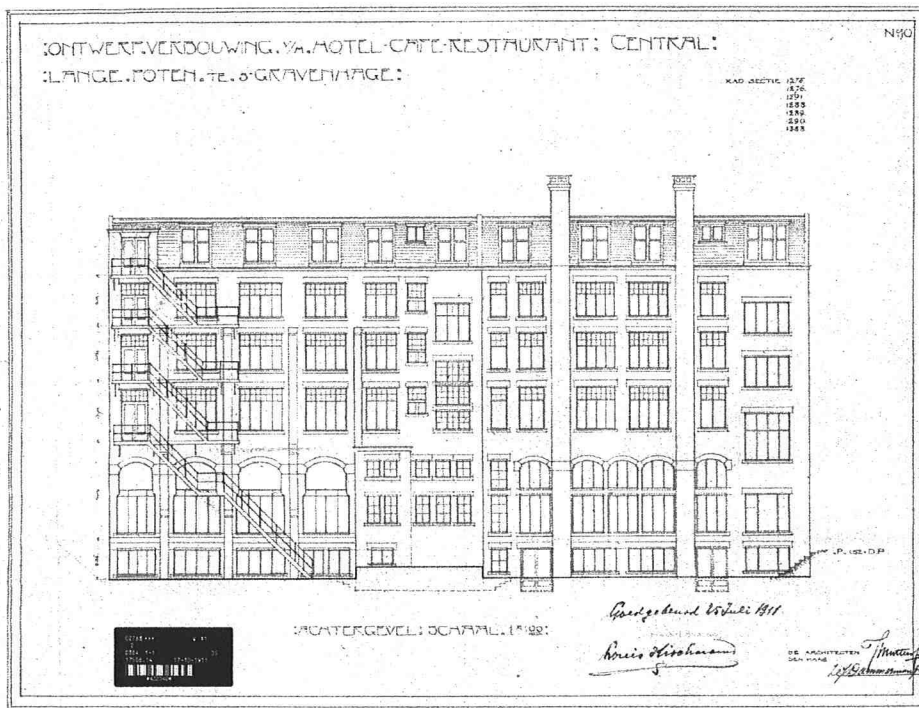

54., 55. en 56. Schetsontwerp uit 1910 (blauwdruk) van het bouwdeel aan de Hofstraat 4 en 6, dat uiteindelijk nooit gebouwd is. (HGA_0353-01_3429). Ernaast een later, evenmin uitgevoerd schetsplan, ongedateerd en ongesigneerd (HGA_0353-01_3429_0164.jpg).

Bij Hermans p.46 wordt aangegeven dat prof. J.A.G. van der Steur de ontwerper is. Onder een ontwerptekening van de begane grond, waarbij het pand aan de Hofstraat is geïncorporeerd. Dit plan is niet doorgegaan, op latere ontwerptekeningen bleef enkel het bouwdeel aan de Lange Poten over (HGA 0353-01_3429). Het bestaande pand aan de Hofstraat werd pas in de jaren '80 voor de nieuwbouw van Pi de Bruijn gesloopt.

57. Ansichtkaart uit ca. 1915, Haags Gemeentearchief (HGA 001412542). De voorgevel net na voltooiing van het hotel. Let ook op de fraaie bekroningen van de gevel en de middenkoepel en de fraaie decoratie van bouwkeramiek waarmee de gehele gevel bekleed is. Let ook op de donkere kleur van de vensters die in 1972 nog aanwezig was (zie foto HGA 5.11167) . Hiervan is geen spoor teruggevonden, maar kleuronderzoek is ook niet uitgevoerd.

Figuur

Ontwerptekening van de achtergevel (gedateerd 17-10-1911). Vanwege het hoogteverschil tussen het maaiveld aan de voor- en achterzijde, heeft het souterrain een volledige rij vensters. De hoge vensters eindigend in segmentbogen zijn van ruimten op de begane grond. (RVB Rgd-archief 432348)

Fase 2, 1941-1942

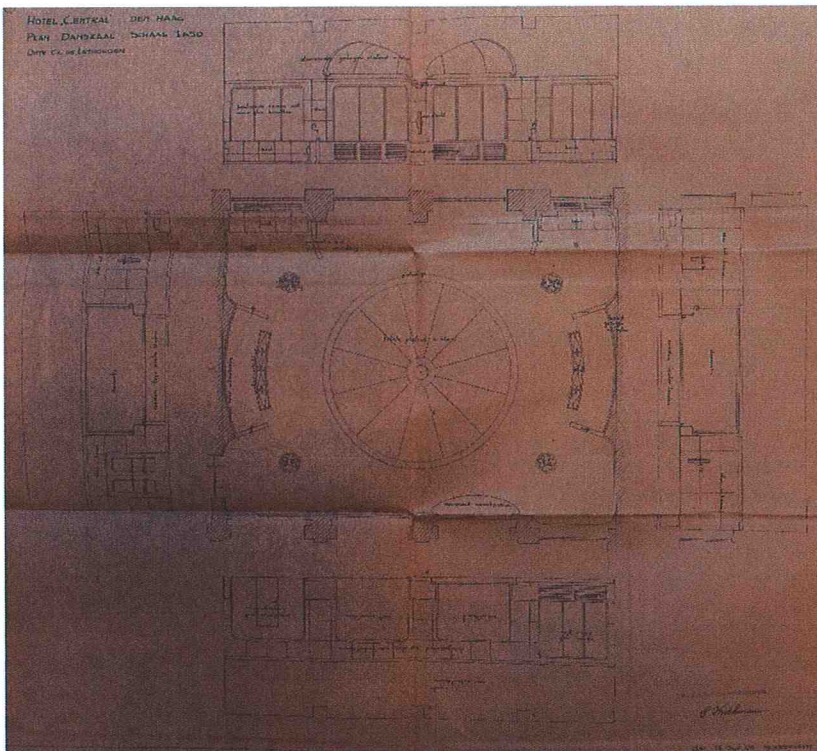
In 1941 werd de entree aan de linkerkant van het pand verbouwd. Hiervoor werd het restaurant verkleind. Voorts werd de gehele begane grond opnieuw vormgegeven. De nieuwe interieurs werden door de firma Pander uit Den Haag ontworpen en uitgevoerd. Daarnaast werd er een soort entresol aangebracht in het restaurant ten behoeve van installatieruimtes. Het plafond werd hierdoor verlaagd. Daarnaast werd de biljartzaal verbouwd tot danszaal; ook het café en de serre werden verbouwd. In de bouwhistorische aantekening van Hermans staan diverse foto's van deze situatie afgebeeld. Helaas konden deze foto's niet meer getraceerd worden,

Na de verbouwing heeft de begane grond weer een modieuze zij het niet modernistische vormgeving. De plafonds zijn verlaagd en uitgevoerd in stuc en gecapitonneerd werk. Ze zijn veelal voorzien van koven en gewelfde onderdelen. Ook zijn er uitgesproken vormgegeven plafond- en wandarmaturen aanwezig. De wanden en kolommen zijn gestuct, maar ook bekleed met natuursteen (travertijn?) en hout of gefineerd plaatmateriaal. De meeste kolommen zijn daarbij strakgetrokken: de

vertrappingen zijn uit het zicht verdwenen. De vloer is bedekt met vloerbedekking. Het meubilair is verzorgd vormgegeven en ziet er comfortabel uit.

Fase 3, 1946

De danszaal wordt verbouwd tot Marijkezaal naar een ontwerp van C.C. Lathouder. Het betreft een plan van (en door?) de Zuidhollandsche Brouwerij. Het blijkt hier om de Marijkezaal (rechtsachter – de vroegere billiardzaal) te gaan. Het pand is uitgevoerd, gezien de foto's bij Hermans op p.72 en 73.

59. Tekening van de verbouwing van de Marijkezaal. Architect C.C. de Lathouder in opdracht van de Zuidhollandse Bierbrouwerij. HGA.

Fase 4, 1955-1959

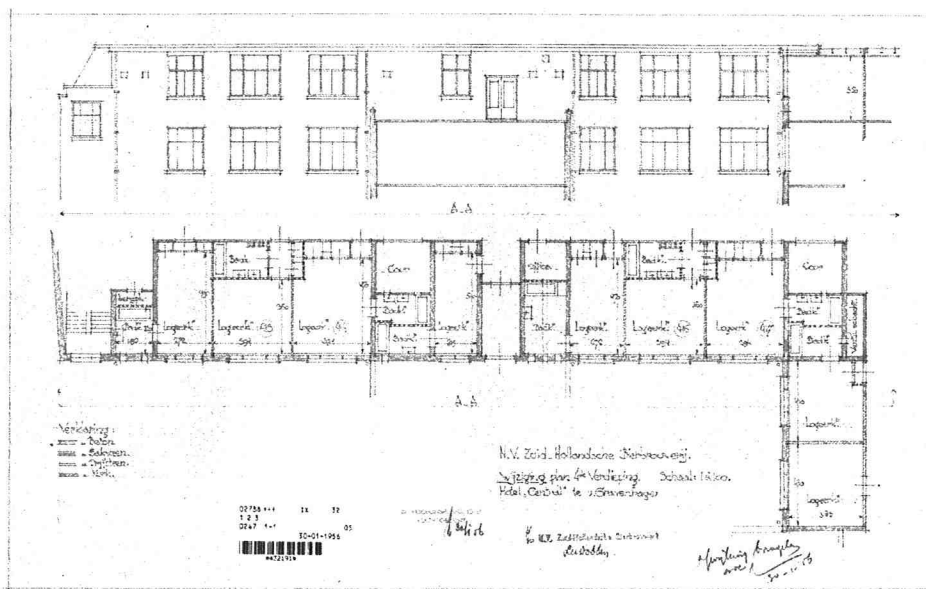
In 1955 worden er plannen ontwikkeld van de verbouwing van een deel van de hotelkamers op de vierde verdieping rond de binnenhof van het pand. Een deel van de kap wordt vervangen door een plat dak, waarbij de gevel wordt verhoogd. Het aantal hotelkamers met een eigen bad wordt uitgebreid. Aangenomen mag worden dat de interieurs bij deze verbouwing aangepast worden. Te verwachten valt dat van het oorspronkelijke interieur niet veel meer bewaard zal zijn.

In de middentravee van het pand wordt tussen de begane grond en de eerste verdieping een entresolvloer met dames- en herentoiletten gebouwd. De vloer- en trapconstructie zijn van gewapend beton. Daarnaast vinden er aanpassingen plaats in het souterrain en de begane grond voor een

nieuwe dienstruimte en wordt er een nieuwe verbindingsgang gemaakt naar de Marijkezaal, de zaal die in de voorgaande fase tot stand is gekomen.

Een deel van de balustrade van de top van de gevel wordt afgebroken, tevens worden er sierelementen van de koepels verwijderd. De grote koepel in het midden van de gevel wordt voorzien van dakbeschot en leidekking ter vervanging van de glaskap die deze toren oorspronkelijk sierde.

De bouwaanvraag vindt plaats onder verantwoordelijkheid van de nieuwe directeur Van Dobben.

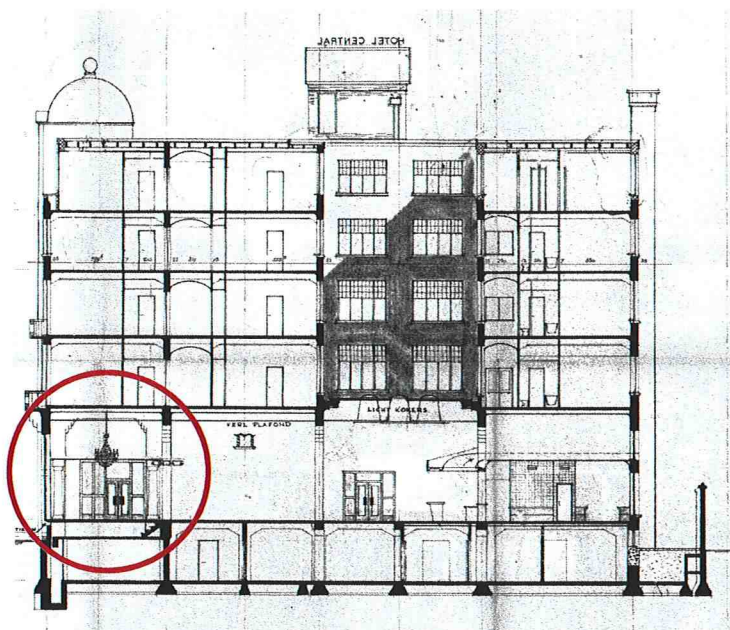
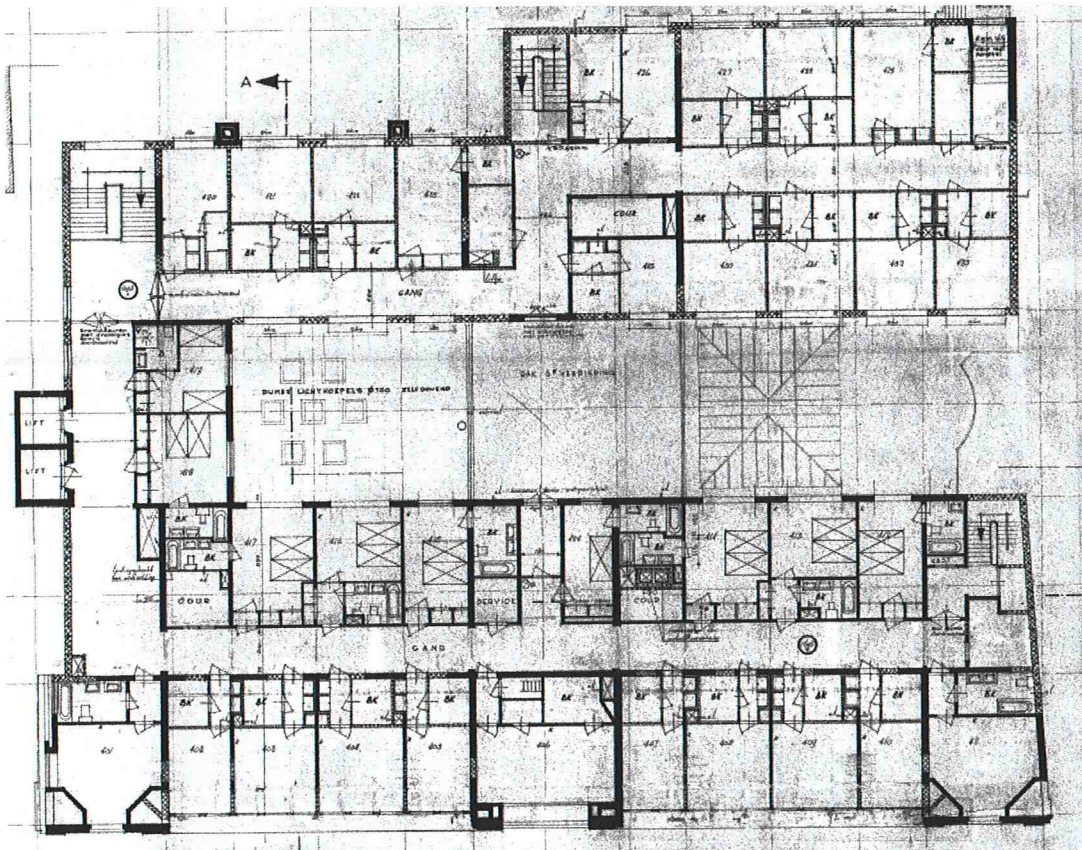
60. Bouwtekening uit 1956, RVB Rgd-archief 432191. Dit betreft de achterzijde van de voorste vleugel aan de Lange Poten. De tekening is 'op zijn kop' getekend: de Lange Poten zijn boven.

Fase 5, 1966 – 1967

Er vindt een grote verbouwing van het hotel plaats in opdracht van d'Oranjeboom, de brouwerij waarmee de Zuidhollandse Bierbrouwerij in 1960 was gefuseerd. De rest van de kap wordt vervangen door grotendeels opgaand metselwerk en een plat dak. Aan de voorzijde worden op de vierde verdieping tussen de koepels aluminium puien aangebracht; de bestaande balustrade wordt gesloopt. Op de begane grond aan de westzijde van de middentravee wordt aan de voorzijde het vloerpeil verhoogd. Ook het interieur wordt in deze fase gemoderniseerd; op foto's uit deze fase is de rijke interieurafwerking met hout en aardewerk vervangen door een modernistisch interieur. Het aantal hotelkamers wordt iets verlaagd tot 137.¹² Elke kamer wordt uitgerust met een badkamer. Vermoedelijk of zeker zijn de kamers verder ook gemoderniseerd.

Tevens vindt een uitbreiding waarbij een deel van Lange Poten 4 bij de lounge wordt getrokken. In deze fase worden de twee grote daklichten met glas in lood gesloopt, ter plekke van het binnenhof aan de westzijde wordt lichtkoepels aangebracht.

¹² Omdat de structuur van het gebouw 'in beton gegoten' is en de kamers niet vergroot worden, zal de verlaging van het aantal kamers gering zijn en zich vooral op de bovenste laag afspelen.

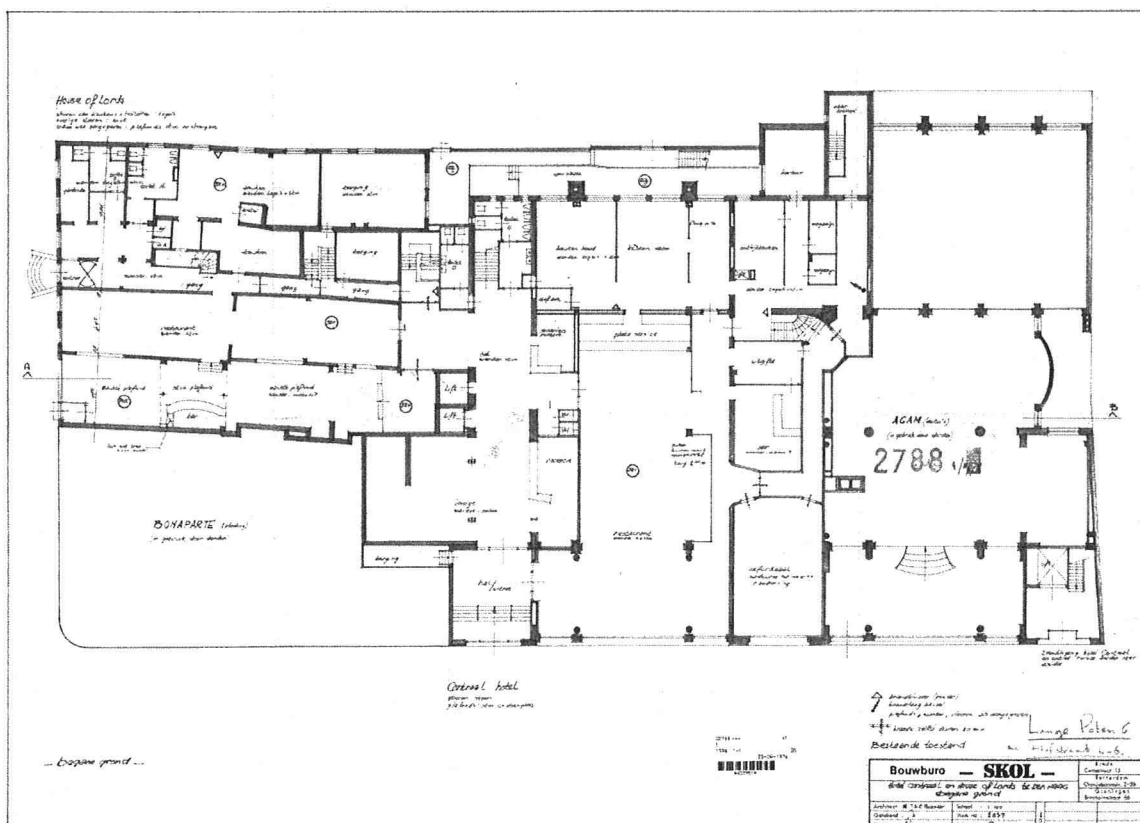
61. De vierde verdieping in de gewijzigde toestand. Opgetrokken wanden en nieuwe badkamers. In de achterste vleugel is het aantal kamers verkleind. Wanden metselwerk en durox voor de binnenwanden, RVB Rgd-archief 433398.

62. Tekening 1967 die de gewijzigde doorsnede van de begane grond weergeeft. In de cirkel is te zien dat het vloerniveau van de ruimte aan de Lange Poten gelijk wordt getrokken met de rest van de begane grond. Merk ook de gewijzigde vormgeving van de pui op. Vergelijk afb. 53. RVB Rgd-archief 433413

Het oostdeel van de begane grond en het souterrain wordt afgestoten en gebruikt door een garagebedrijf (Alfa Romeo en Mercedes Benz). Daar blijft het hoogteverschil tussen de vloer aan de voorzijde aan de straat en het achterste deel (het voormalige restaurant en danszaal) wel gehandhaafd.

Fase 6, 1974 - 1983

In 1974 koopt het Rijk Hotel Central als uitbreiding voor de huisvesting van Tweede Kamerfracties. Hotel Central blijft in deze fase nog in bedrijf als hotel en een grootschalige verbouwing van het pand blijft uit, maar wel wordt het meubilair vernieuwd. Daarnaast zullen er ongetwijfeld schilderwerkzaamheden hebben plaatsgevonden. Deze aanpassingen zijn rond 1983 uitgevoerd (Hermans p.8). Het is aan het einde van deze periode en voorafgaand aan de grote verbouwing van het Tweede Kamercomplex naar plannen van Pi de Bruijn dat Taco Hermans zijn Bouwhistorische aantekening vanuit de Rijksgebouwendienst maakt. Hoe het gebouw er dan uitziet is uitgebreid vastgelegd in dit bouwhistorisch rapport.

63. Tekening van het bouwbureau van Skol, een merk van Allied Breweries, waartoe d'Oranjeboom (en dus ook de Zuidhollandse Bierbrouwerij) ook behoorde. Deze tekening laat de stand van zaken zien op het moment dat het Rijk het Hotel Central en het ermee verbonden House of Lords kocht.

64. Voorgevel gefotografeerd in 1982. Beeldbank RCE 20089152. De laatste staat vóór de verbouwing in 1987. Ondanks wijzigingen van de puien op de begane grond en de wijzigingen bij de gevelbeëindiging – brede dakkapellen ter vervanging van de oorspronkelijke, gewijzigde koepelbekleding – is het pand verrassend goed bewaard. Zou de gevel nog in deze staat geweest zijn, dan was het pand inmiddels zeker als rijksmonument aangewezen. Links nog de laatste (gesausde) rest van het project van projectontwikkelaar W. Doon, waar het vorige Hotel Central deel van uitmaakte (verdwenen bij de nieuwbouw van de Tweede Kamer onder Pi de Bruijn).

Fase 7, 1985-1992

Van 1986 tot 1987 wordt Hotel Central geheel verbouwd om als kantoorpand voor Tweede Kamerfracties en ondersteunend personeel te dienen. Aan de achterzijde van het pand wordt ter plekke van het middentravee een nieuw trappenhuis en liftschacht geplaatst, ter vervanging van het bestaande trappenhuis. Daarnaast worden de hotelkamers aangepast om als kantoor- en vergaderruimte te dienen. Daarbij verdwijnen alle badkamers, maar wordt de algehele indeling eigenlijk nauwelijks aangepast. Dat is niet raar als bedacht wordt dat de meeste binnenwanden van beton zijn. Er worden overal verlaagde plafonds aangebracht, terwijl de bestaande verlaagde plafonds in de gangen worden verwijderd. Alle wandafwerkingen en deuren met hun kozijnen worden vervangen. In deze fase worden in de lichtschachten betonnen vloeren aangebracht. Op de begane grond wordt de indeling van Nieuwspoor geheel gewijzigd en worden de interieurs van de voorgaande fase weer verwijderd volgens plannen van architectengroep Edo Spier uit 1991.¹³

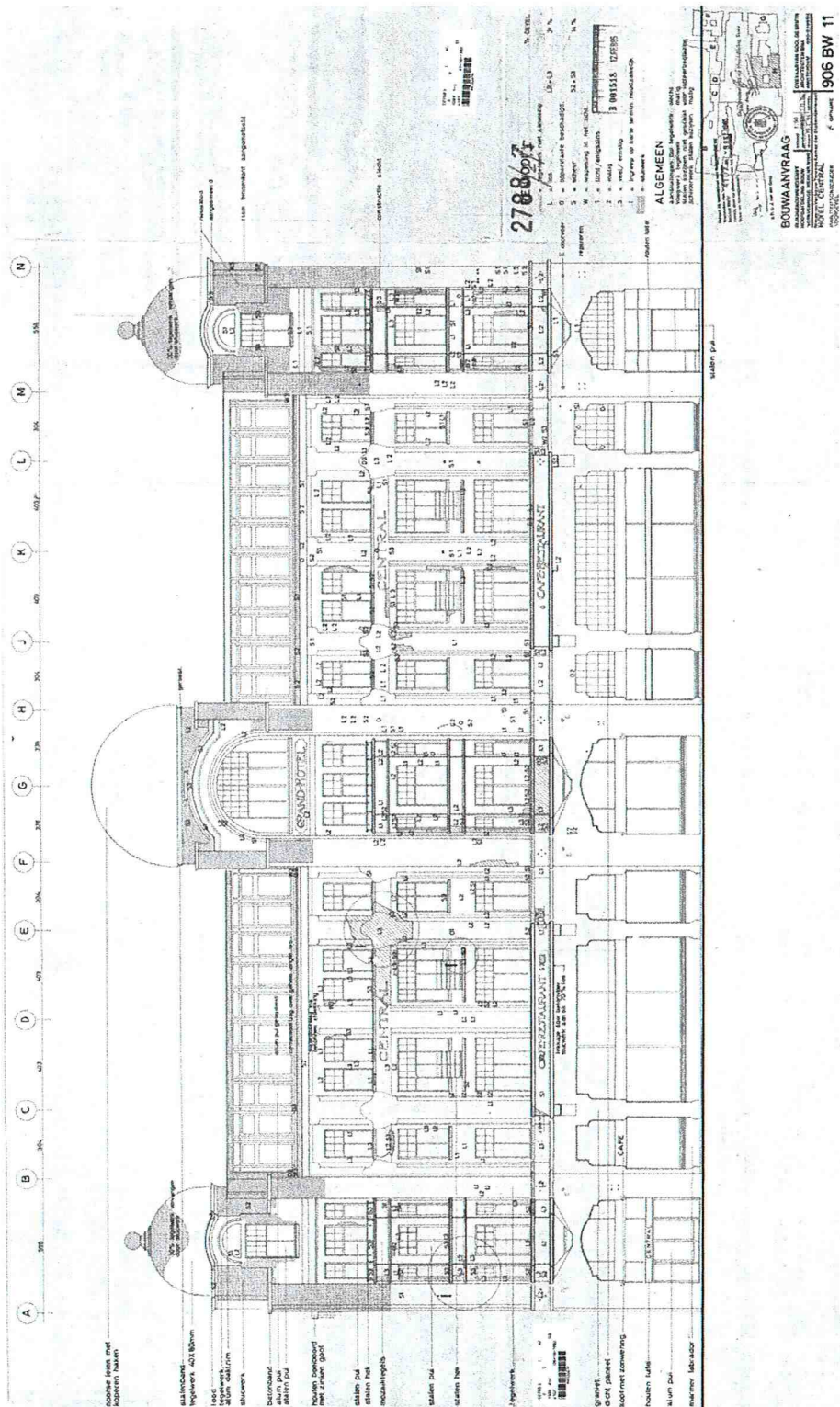
In deze fase wordt de voorgevel ontdaan van alles was ornament is – met uitzondering van de ijzeren balcon die gehandhaafd bleven. Ter vervanging wordt een EPS (extended polystyren) gevelisolatie met een afwerking van stuc aangebracht (ISPO-systeem) en verschijnen de deels al weer verwijderde, groene tegeltjes. Tegelijkertijd worden er prefab betonnen waterslagen en afdekkingen van borstwering aangebracht. Ook deze werden voorzien van tegeltjes, welke in een later stadium zijn verwijderd vanwege valgevaar. De reden voor deze ingrijpende aanpak lijkt te zijn gelegen in de beoordeling van de technische staat. Hermans schrijft op p.9 van zijn rapport:

‘Gezien de slechte kwaliteit van de oorspronkelijke gevelafwerking van Hotel Central en het feit dat een reconstructie van deze gevelafwerking (ceramiek tegels) buiten proportioneel hoge kosten met zich kan meebrengen gaat het rehabilitatieplan voor de geveluitmonstering uit van een "vrije vertaling" van het oorspronkelijk schema waarin naast delen van de authentieke ceramische elementen nieuwe materialen toepassing zullen vinden.’ Zie ook de afbeelding op p.30. Vermoedelijk bleek later dat handhaving van een deel onhaalbaar was. Mogelijk dat eea. met de bevestiging te maken had: de keramieken onderdelen zullen vermoedelijk met ijzeren ankers of dergelijk bevestigd zijn geweest. Ook kan meegespeeld hebben dat men de thermische isolatie van het pand wilde verbeteren. Ook de achtergevel van het pand wordt gewijzigd naar aanleiding van de bouw van de Statenpassage en het nieuwe trappenhuis en liftschacht. Het vloerpeil van de Statenpassage wordt verhoogd, waardoor vensters die onder het nieuwe peil liggen worden dichtgezet en een deel van de berging in het souterrain wordt gesloopt. De stalen brandtrap wordt gesloopt. De vier hoge vensters van de Marijkezaal worden verlaagd en voorzien van nieuwe stalen vensters. Daarnaast worden de bestaande vensters van de achtergevel vervangen door nieuwe stalen vensters, die vlak in het gevelvlak zijn aangebracht, waardoor een zeer schematische architectuur ontstaan is.

Het gebouw heeft een volledige make-over ondergaan, maar is ontdaan van al zijn make-up.

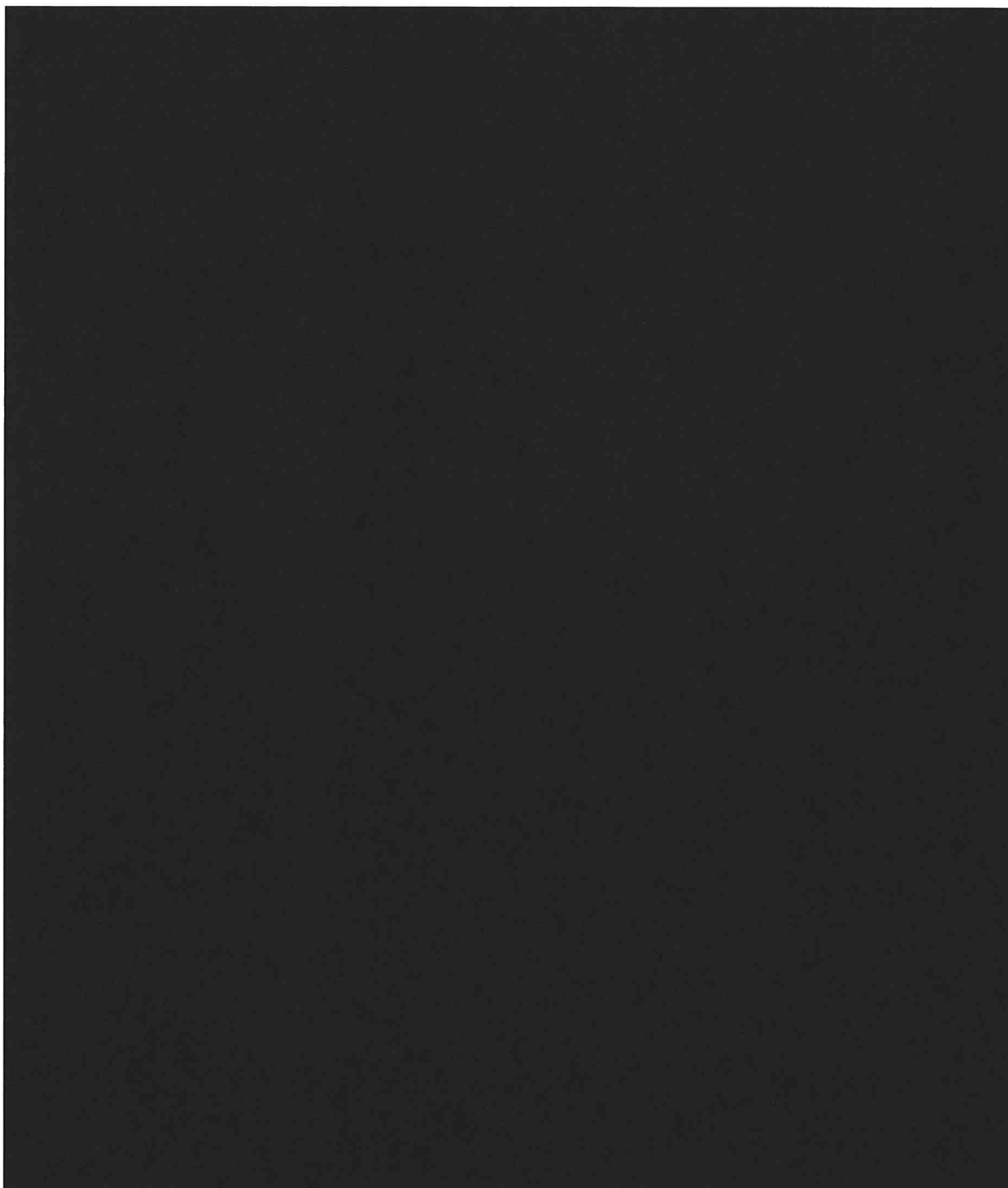
¹³ Sindsdien is de situatie weer gewijzigd. Van deze fase zijn geen tekeningen aangetroffen.

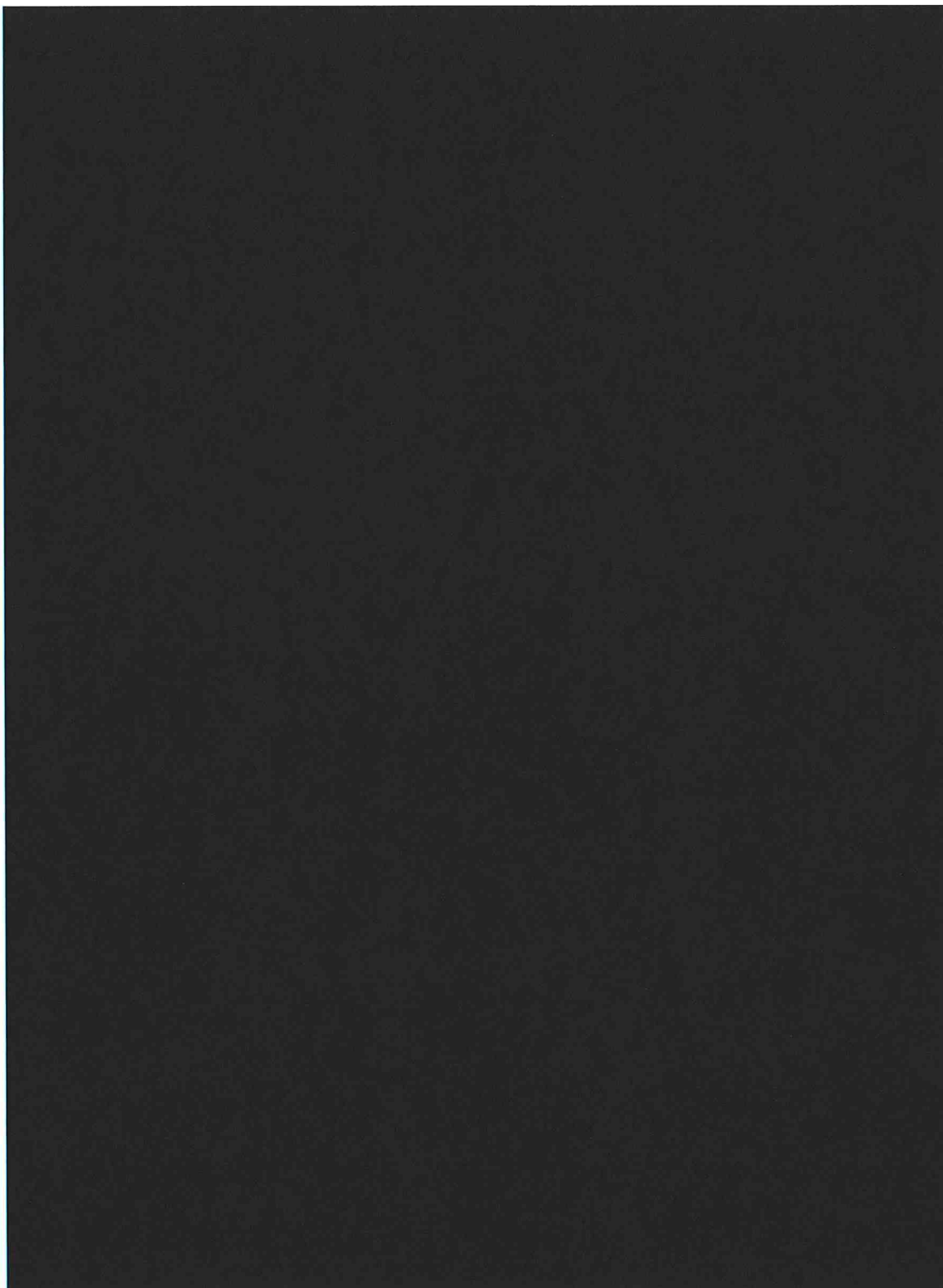

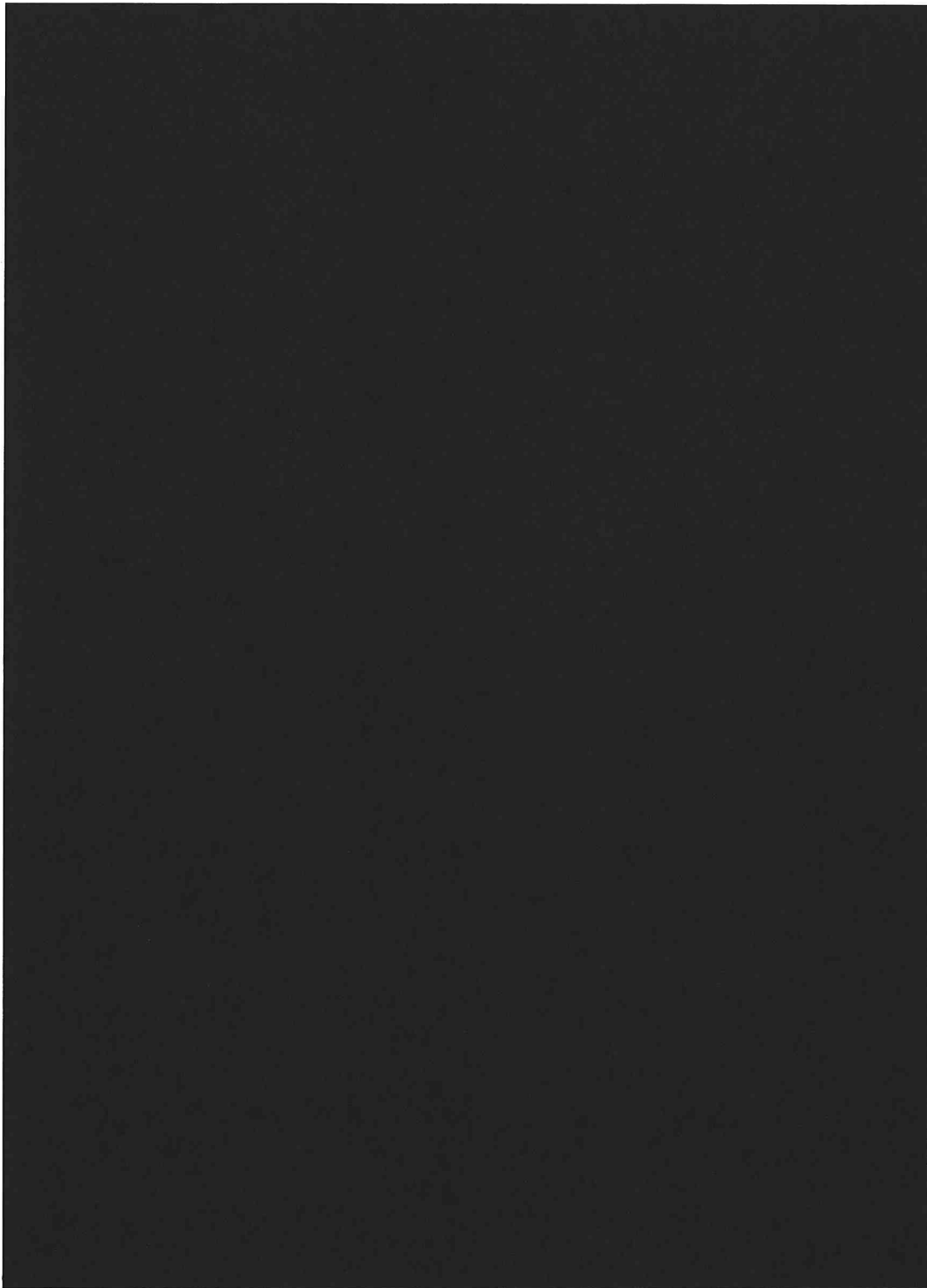

65. Opnametekening van de voor-
gevel door archi-
tectenbureau Oye-
vaar Van Gool De
Bruyn uit 1984. Op
deze tekening komt
de schade naar vo-
ren die er ongetwij-
feld voor gezorgd
heeft dat de voor-
gevel ingrijpend is
aangepakt. Er is te-
gelwerk afwezig
(gearceerd), tegel-
werk los (bij L), ge-
scheurd (S) en er is
wapening in het
zicht (W). Alles is
afgezet tegen de
urgentie: 1 = licht,
3 is ernstig, i is in-
greep op korte ter-
mijn noodzakelijk.
Overige opmerkin-
gen in het renvoi:
'stalen kozijnen
niet geschikt voor
dubbel glas' en
'schilderwerk sta-
len kozijnen matig'.
RVD, Rgd-archief
433267.

PLATTEGRONDEN BOUWFASERING

BIOGRAFISCHE SCHETS VAN DE ARCHITECTEN

Onderstaande biografische schets van Joh. Mutters jr. is geheel ontleend aan: <https://zoeken.het-nieuweinstituut.nl/nl/personen/detail/?q=mutters&page=3>

De schets is van de hand van Linda Reddingius MA.

Joh. Mutters jr. (1858-1930)

Mutters werd geboren op 6 november 1858 in Den Haag en overleed op 13 december 1930 in Wassenaar, aan de Vijverweg nummer 22. Op 2 juni 1887 ging hij in ondertrouw met Maria Catharina Brouwer (geboren in 20-04-1863 in Rotterdam en overleden op 27 december 1934 te Wassenaar) en op de zestiende van dezelfde maand trouwde hij in Rotterdam. Er werden twee kinderen geboren: Johannes en Alida.

De zoon Johannes Mutters werd geboren op 19 februari 1889 in Den Haag en overleed op 8 maart 1974 in Leidschendam. Zijn beroep was achtereenvolgens handelsvertegenwoordiger, Hopman NAD, Adjunct Insp. GDK, pers. Inspec. CDK, makelaar ass., en bedrijfsleider. Johannes is twee maal getrouwd. Zijn eerste vrouw was Elizabeth Anna Sophia Tol, geboren op 12 maart 1892 in Velzen. Uit dit huwelijk is een dochter geboren, Maria Catharina Mutters, geboren op 8 juli 1916 in Haarlem. Of dit huwelijk is ontbonden of dat Elizabeth Tol is overleden, is onbekend. Op 26 juli 1932 is Johannes opnieuw getrouwd met Alida van der Jagt, geboren op 29 maart 1889. Johannes, of "Jo" was een bekende voetbalscheidsrechter in Den Haag en omstreken.

De dochter, Alida Wilhelmina Mutters, werd geboren op 15 februari 1893 in Den Haag en is overleden op 23 juni 1986 in Arnhem. Op 17 juli 1919 trouwde zij met Johannes Anthonie de Visser, procureur generaal. Visser werd geboren op 28 april 1883 te Leusden en is op 28 augustus 1950 in Arnhem overleden. Uit dit huwelijk is een zoon geboren, Johannes, die echter op zestienjarige leeftijd (19 september 1937) is overleden.

Er zou mogelijk nog een kleindochter zijn, Maria Catharina Mutters, wier verblijfplaats onbekend is. Zij zou anno 2010 94 jaar oud moeten zijn.

Johannes Mutters Jr. is onderscheiden tot ridder in de orde van Oranje-Nassau en het Franse Legioen vanwege zijn ontwerp van het Nederlands Paviljoen tijdens de Wereldtentoonstelling in Parijs.¹⁴

¹⁴ Mogelijk wordt het paviljoen bedoeld dat afgebeeld is bij https://www.europeana.eu/portal/nl/record/2024913/photography_ProvidedCHO_Parisienne_de_Photographie_21670_9.html?q=Section+des+Pays-Bas#dclid=1563445293303&p=1. Er was geen zelfstandig Nederlands paviljoen, wel een paviljoen van Nederlands Indië. Dit betrof een replica van een tempel en zal niet van de hand van Mutters zijn. Zie <http://www.nedindie.nl/W.htm>. Zie https://en.wikipedia.org/wiki/Sari_temple#/media/File:Paris_Exposition_Dutch_East_Indies_Pavilion,_Paris,_France,_1900_n2.jpg.

Panden die door Mutters zijn ontworpen.

De panden die door Johannes Mutters Jr. zijn ontworpen vallen in drie groepen onder te verdelen, namelijk: a) panden in Den Haag, b) panden in Wassenaar en c) panden elders.

Qua stijl zijn deze panden niet te vergelijken. Zo uitbundig de panden in Den Haag zijn in Jugendstil/Art Nouveau, zo rustig zijn de panden in Wassenaar, waarbij bij de laatste groep opgemerkt kan worden dat deze panden heel veel overeenkomsten vertonen. Nu is dat ook niet zo verwonderlijk als men weet dat Mutters de vaste architect was van de N.V. Exploitatie Maatschappij "De Kieviet" en "Wildrust" te Wassenaar.

De volgende tekst is van Bureau Vlaardingerbroek, ontleend aan *Joh^s Mutters jr. Architect s Gravenhage, uitgevoerde gebouwen, projecten, enz.*, Bussum 1916:

Mutters volgde de HBS, en werkte daarna als 'volontair' 3 jaar bij architect C. Muysken, waar hij zich met kasteel Oud-Wassenaar mocht bezighouden. Hierna bezocht hij twee jaren op de Haagse Tekeningacademie de beide hogere klassen voor 'de schoone bouwkunst'. Na afloop daarvan maakte hij een lange studiereis door verschillende landen van Europa en daarop heeft hij nog een jaar gestudeerd aan de Academie te Antwerpen, waar hij zich vertrouwd maakte met de Vlaamse renaissance.

In 1886 kreeg hij als zelfstandig architect zijn eerste werk, de bouw van de Distilleerderij „De Ster" in de Spuistraat. Joh. Mutters jr. was oomzegger van H. P. Mutters, grondlegger van de Koninklijke Nederlandsche Meubelfabriek v/h H. P. Mutters & Zoon.

Joh. Mutters jr.'s werken concentreren zich vrijwel geheel in Den Haag en Wassenaar.¹⁵

H.J. Dammerman jr. (1873-1922)¹⁶

Hij was woonachtig in Den Haag en werkte regelmatig samen met Joh. Mutters jr.

Nadere zoektocht op het internet geeft wel een aantal gebouwen waar Dammerman aan heeft gewerkt, maar het lijkt waarschijnlijk dat Mutters voor de architectonische vormgeving verantwoordelijk was. <http://noordwijksevillas.blogspot.com/2008/10/het-casino-de-architect.html> verhaalt van Dammerman en zijn betrokkenheid bij het Noordwijkse casino (thans verdwenen), en bij de restauratie van het Haagse Catshuis, hoewel kort onderzoek in bronnen op internet daar weinig informatie over verschaft.¹⁷

Nota bene: welke werkverdeling de beide architecten bij het Hotel Central hebben aangehouden, is niet te zeggen. Slechts in een enkel geval is een tekening ondertekend.

¹⁵ Zie ook https://nl.wikipedia.org/wiki/Johan_Mutters.

¹⁶ Een uitgebreide biografische schets vereist nader historisch onderzoek, dit valt buiten het kader van dit rapport.

¹⁷ Zie <http://www.monumentenzorgdenhaag.nl/monumenten/adriaan-goekooplaan-10>. Het lijkt aannemelijk dat er een verbouwing rond 1906 plaats heeft gevonden toen de familie Goekoop het huis ging bewonen.

MONUMENTWAARDE VAN HET PAND

Algemeen

Een bouwhistorisch onderzoek is een middel om te komen tot een gefundeerde waardering van het pand. Deze waardering wordt meestal uitgedrukt aan de hand van de volgende indeling in categorieën:

Categorie 1 (blauw op tekeningen): hoge monumentwaarden; deze zijn van cruciaal belang voor de structuur en/of de betekenis van het object of gebied.

Categorie 2 (groen op tekeningen): positieve monumentwaarden; deze zijn van belang voor de structuur en/of de betekenis van het object of gebied.

Categorie 3 (geel op tekeningen): indifferente monumentwaarden, deze zijn van relatief weinig belang voor de structuur en/of de betekenis van het object of gebied.

Eén en ander wordt ook op tekeningen weergegeven. Deze waarderingstekeningen zijn in deze rapportage opgenomen.

Bij de bepaling van de monumentwaarden worden voorts verschillende aspecten apart bekeken. In de Richtlijnen Bouwhistorisch Onderzoek¹⁸ worden de deelgebieden onderscheiden, die in het geval van het voormalige Hotel Central in 's-Gravenhage alle aan de orde komen.

1. Algemene historische waarden (gerelateerd aan maatschappelijke ontwikkelingen)
2. Ensemblewaarden (samenhang) en stedenbouwkundige waarden
3. Architectuurhistorische waarden
4. Bouwhistorische waarden
5. Waarden vanuit de gebruikshistorie (gerelateerd aan het object van onderzoek)

In dit hoofdstuk worden alle deelgebieden besproken. Daarnaast zullen de bouwhistorische waarden bij de hotspots nader uitgewerkt worden. Het is namelijk de bedoeling dat men op dit deelniveau heel gedetailleerd kan vaststellen welke (fysieke) monumentale waarden geraakt kunnen worden door ingrijpen op deze locaties.

Nota bene: hoewel het gebouw geen monumentstatus heeft, kan er nog steeds gesproken worden over monumentale waarden.

¹⁸ Uitgegeven door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, de Stichting Bouwhistorie Nederland, de Vereniging Nederlandse Gemeenten, het Atelier Rijksbouwmeester en de Rijksgebouwendienst (de voorloper van het Rijksvastgoedbedrijf), Den Haag 2009.

Algemene historische waarden (gerelateerd aan maatschappelijke ontwikkelingen)

Hotel Central is gebouwd als luxe-hotel zonder wellicht tot de absolute luxe top te behoren. 40 van de 150 kamers hebben een eigen badkamer.¹⁹ Zijn ligging vlakbij het Binnenhof – de zetel van het parlement – zal niet toevallig gekozen zijn. Het is het tweede gebouw met die naam op deze locatie. Het voorgaande gebouw gebouwd door Projectontwikkelaar Doon bleek bouwtechnisch van onvoldoende kwaliteit.²⁰

Toen het nieuwe Hotel Central gebouwd werd, was het het grootste hotel van de stad, zo stond op het briefpapier te lezen: 'Le plus grand Établissement de la Haye'.²¹

66. Briefpapier uit de jaren 0 van de 20e eeuw.

Mutters had in 1904 – 1906 aan het Buitenhof, Hotel De Twee Steden, 'des Deux-Villes', ontworpen. De grandeur van dat (kleinere) hotel lijkt overigens nog wat groter te zijn geweest,²² wellicht vergelijkbaar met Hotel des Indes dat 1881 werd geopend.²³

Een totaalbeeld van de ontwikkeling van het hotelwezen in Den Haag exclusief Den Haag is niet eenvoudig te verkrijgen en valt ook buiten de scope van dit rapport. Gezien echter de grootte van het hotel en de ligging lijkt het Hotel Central een grote historische waarde te representeren. Hierbij moet wel worden aangetekend dat deze waarde ietwat theoretisch is: de gaafheid van het pand is dermate laag dat er van het hotelinterieur hoegenaamd niets is bewaard gebleven.

¹⁹ *The Book of the Grand Hotel Central, The Hague*, (Den Haag) 1924.

²⁰ In hoeverre deze bouwkundige staat of andere overwegingen de doorslag gaven, zal thans niet meer achterhaald kunnen worden.

²¹ In Scheveningen stonden overigens grotere hotels, zoals het Grand Hotel met 300 kamers en het Kurhaushotel met 200 kamers; zie <http://www.scheveningentoenenu.nl/index.html>.

²² Vergelijk de afbeeldingen van beide gebouwen in *Joh^s Mutters jr. Architect s Gravenhage, uitgevoerde gebouwen, projecten, enz.*, Bussum 1916.

²³ [https://nl.wikipedia.org/wiki/Hotel_Des_Indes_\(Den_Haag\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Hotel_Des_Indes_(Den_Haag)). Dit had overigens oorspronkelijk gemeenschappelijke badkamers.

Ensemblewaarden (samenhang) en stedenbouwkundige waarden

Hotel Central staat op een vrij prominente plaats aan de Lange Poten dat enkele decennia samenhangend met de bouw van het Departement van Justitie is verbreed. Thans maakt het pand deel uit van het Tweede Kamercomplex. De achtergevel van het pand grenst aan de Statenpassage – een werk van architect Pi de Bruijn. Het pand is intern verbonden met het Departement van Justitie. De rechter zijgevel met de ronde pui op de begane grond ter plekke van het binnenhof grenst aan het binnenhof van het Departement van Justitie. Al met al is het gebouw na de werkzaamheden van 1987 verknoopt geraakt aan het Tweede Kamercomplex, zonder zich architectonisch nou heel sterk te binden: de architectuur van de gevels gekeerd naar de Statenpassage is nogal schematisch. Desondanks en dankzij de ligging aan de oude route Lange Poten mogen de ensemblewaarde en stedenbouwkundige waarde positief gewaardeerd worden.

Architectuurhistorische waarden²⁴

Het Hotel Central is een schepping van Joh. Mutters jr. (1858-1930). Het werk van Mutters weerspiegelt duidelijk de tijd waarin hij werkzaam was.²⁵ De eerste periode ontwerpt Mutters in een Hollandse renaissancestijl (of 'oud-hollandse' stijl) zoals het Zuid-Hollands Koffiehuis aan Dagelijkse Groenmarkt²⁶, later worden werken in een verfijnde Jugendstil ontworpen, zoals het winkel-woonhuis aan de Hoogstraat 30 in Den Haag.²⁷ Al gauw na 1900 ging Mutters over naar minder zwierige decoratieve vormen die in de literatuur wel overgangsstijl genoemd wordt. Een voorbeeld daarvan is Seinpostduin 1 in Scheveningen.²⁸ Het reeds genoemde Hotel de Twee Steden laat daar dan weer een rijker gedecoreerde variant van zien.²⁹ Daarnaast hanteert hij net zo gemakkelijk een

²⁴ Vergelijk ook T. de Rijk, *De Haagse Stijl, Art deco in Nederland*, Rotterdam 2004, dat weliswaar eigenlijk de tijd net na het ontstaan van het Hotel Central behandelt, maar waar T.M. Eliëns in het Woord vooraf op p.5 schrijft: '... in tegenstelling tot bijvoorbeeld het wonen in de periode rond 1900, toen de Haagse wooncultuur zich heeft laten inspireren door de min of meer oppervlakkige, stilistische aspecten van de internationale, met name Franse vormgeving'.

²⁵ Een goed beeld van Mutters werk tot op dat moment – met nadruk op de latere werken! - kan verkregen worden uit: *Johs. Mutters, architect, 's Gravenhage: uitgevoerde gebouwen, projecten enz.*, Bussum 1916. Te raadplegen op <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMKB02:100002974:pdf>. Zie ook https://nl.wikipedia.org/wiki/Johan_Mutters.

²⁶ <http://www.monumentenzorgdenhaag.nl/monumenten?adres=&wijk=All&status=All&bouwstijl=All&architect=43&stadsgezicht=All>. In De Haag zijn 15 panden rijks- of gemeentelijk monument.

²⁷ <http://www.monumentenzorgdenhaag.nl/monumenten/hoogstraat-30-tm-30c>.

²⁸ <http://www.monumentenzorgdenhaag.nl/monumenten/seinpostduin-1>. Hier wordt ook wel over chaletstijl gesproken.

²⁹ Bij de waardering op de Haagse monumentenlijst <http://www.monumentenzorgdenhaag.nl/monumenten/buitenhof-20> staat vermeld: 'Gevel en trappenhuis van architectuurhistorische waarde als zeldzaam voorbeeld van het bouwen in de stijl van de Wiener Sezession.'

laatclassicistisch idioom zoals te zien bij Eisenhowerlaan 132.³⁰ En soms doet de architectuur wel wat aan Berlage of – nog meer – Ed Cuypers denken, zoals in het geval van twee helaas verdwenen bedrijfsgebouwen, het Lloydgebouw aan de Piet Heinstraat, hoek Anna Paulownastraat en de Haagse Assurantie Comp. van 1805 op de hoek van de Oranjevuitensingel en de Bezuidenhoutseweg. Tegen 1920 hanteert hij verder een Engels geïnspireerde, expressionistische villastijl, die de vormgeving van het villapark De Kieviet zal kenmerken. De aanleg van het park is aangewezen als rijksmonument, en ook van de gebouwen daar ontworpen zijn er divers beschermde monumenten, zoals Berkenlaan 4 en Julianaweg 8 (Zonnehof), om er maar enkele te noemen.³¹ Hotel Central past in het uiterst veelzijdige oeuvre van deze architect in de rijke stijl na de Jugendstil, waar eerder de parallel met de Sezession is getrokken. Los hiervan wordt de architectuur gekenmerkt door een vrij strakke opzet van het plan – heldere plattegronden, symmetrische opbouw – en door een rijke decoratie die classicistische invloeden kent – kapitelen, kolommen, decoraties – maar ook duidelijk een nieuwe vormentaal zoekt. De architectuur is daarbij wellicht niet ‘modern-vooruitstrevend’³², maar gaat wel mee met haar tijd.

Bouwhistorische waarden (zie ook de hotspots)

Zou het Hotel Central zich nog in zijn oorspronkelijke staat bevinden, dan zou de architectuur- of bouwhistorische waarden buiten discussie staan. Zelfs al het gebouw zich in zijn staat van de late jaren '50 overgeleverd zijn, dan zou de wederopbouwarchitectuur van het interieur op waardering kunnen rekenen.

Helaas is het gebouw niet in één van voornoemde staten tot ons gekomen, hetgeen uit de beschrijving wel duidelijk is geworden. In de huidige staat is er helaas maar in beperkte mate sprake van architectuur- of bouwhistorische waarden.

Gaafheid

Bouwmassa: categorie 2

De hoofdvorm van het pand is één van de weinige zaken die vrij goed bewaard zijn gebleven. In deze staat kan er een positieve monumentwaarde aan worden toegekend.³³

³⁰ <http://www.monumentenzorgdenhaag.nl/monumenten/eisenhowerlaan-132>.

³¹ <http://rijksmonumenten.nl/monument/524648/villa-zonnehof/wassenaar/>. Zie ook <https://www.wassenaar.nl/inwoners-wassenaar/objecten-met-monumentale-status-3482/>.

³² Dit bekeken vanuit het perspectief van een vereenvoudigde architectuurgeschiedenis die de moderne architectuur van Berlage naar de internationale stijl (nieuwe zakelijkheid) laat verlopen.

³³ NB: in de tekeningen staan wanden aangeduid met de kleur blauw (hoge monumentwaarde) als gevolg van de hoge waardering van de constructie.

Exterieur: categorie 3, deels 2

Hotel Central had oorspronkelijk een zeer rijke, met bouwkeraamiek beklede voorgevel.³⁴ De overige gevelvlakken waren veel eenvoudiger opgezet en waren – vermoedelijk – gepleisterd. De achtergevel kende daarbij nog enige verbijzonderende elementen, zoals segmentbogen, aanzet- en sluitstenen en dergelijke. Van dit alles is niets meer bewaard gebleven op de structuur na. Daarom is er slechts een indifferente monumentwaarde aan de architectuur toe te kennen. Enkel de vormgevende elementen van de voorgevel – de onderpui, de balkons en de koepels – representeren in hun huidige vorm nog een positieve monumentwaarde.

Constructie: categorie 1

De constructie van het pand dateert volledig uit de bouwtijd. Anders dan veel te zien bij gebouwen uit de ontstaanstijd, bestaat de constructie hier alleen op de onderste twee lagen (kelder en begane grond) uit betonkolommen en op de verdiepingen uit in het werk gestorte betonnen wanden. Opmerkelijk is ook de toepassing van de beton voor de gevels. Of het gebouw hiermee het eerste gebouw met een betonconstructie in Den Haag is, zoals wel beweerd wordt, is in het kader van deze studie niet vast te stellen. De toepassing van beton voor constructie en gevels lijkt wel modern voor zijn tijd, hoewel het zeker niet de eerste keer is.³⁵ Omwille van deze toepassing is er een hoge monumentwaarde aan toe te kennen. Latere wanden hebben geen constructieve waarden.

Hoewel strikt genomen geen onderdeel van de constructie moeten wel de stalen vensters van de verdiepingen van de voorgevel genoemd worden. Naar alle waarschijnlijkheid dateren deze uit de bouwtijd 1913 en zijn daarmee een vroege toepassing van stoeltjesprofielen.³⁶

³⁴ Zie C. Jetten, 'Bouwkeraamiek van de Koninklijke Porceleyne Fles' in: *Keramiek* (1999) 2, 6 -7.

³⁵ Vergelijk R. Stenvert, 'Stampen, spuiten & schokken, Gestolde massa; bouwhistorie, gewapend beton, deel 1' in: *Vitruvius* (2010) 1, 22-29. <https://www.bouwhistorie.nl/sites/default/files/StenvertBetonVitruvius2010.pdf>. Het gebouw van de Landsdrukkerij aan de Fluwelen Burgwal uit 1905 heeft ook een betonconstructie en is ouder. De gevel is hier echter van baksteen. Het beeld dat in dit artikel naar voren komt is dat beton in gevels veelal was voorbehouden aan industriële toepassingen, zoals een gebouw bij Calvé in Delft uit 1905 of een Philipsgebouw uit 1910. Vergelijk ook: R. Wielinga, 'Vroege betonbouw in Friesland' in: *Monumenten van een nieuwe tijd. Architectuur en stedenbouw 1850-1940. Jaarboek Monumentenzorg 1994*, 45 -54; zie https://www.dbnl.org/tekst/jaa030199401_01/jaa030199401_01_0005.php. Hier wordt als eerste betonskelet pakhuis Fortuna in Leeuwarden aangewezen (1902). Tevens wordt een huis aan de Osingastraat 20 in Franeker aangehaald dat geheel in beton is uitgevoerd en uit 1906 dateert.

³⁶ Vergelijk <https://publicaties.cultureelerfgoed.nl/sites/default/files/publications/gids-techniek-48-stalen-ramen-en-deuren-2008.pdf>, en Zie J.G. Wattjes, *Constructie van gebouwen, deel 4: Ramen, deuren en kozijnen, 2e, verbeterde en vermeerderde uitgave*, Amsterdam 1932, 283-306 en L.

Interieur: categorie 2 en 3

In het interieur zijn hoegenaamd geen interieurwaarden bewaard gebleven. De 4 kolommen in het restaurant vormen het schamele restant van de eens zo rijke inrichting, waarbij bouwkeramiek zo'n belangrijke rol speelde.³⁷ Hier valt een positieve monumentwaarde aan toe te rekenen. Voor het overige is slechts een indifferente waarde op zijn plek. Het is wel zo dat boven de verlaagde plafonds nog wat meer restanten zijn aangetroffen. Deze hebben een zekere bouwhistorische waarde, aangezien ze iets meer kunnen vertellen over de interieurs van – met name – de hotelkamers. Deze zouden in het geval dat herstel naar een oudere staat overwogen zou worden, van hulp kunnen zijn.

Waarden vanuit de gebruikshistorie (gerelateerd aan het object van onderzoek)

Zoals hierboven reeds uitgebreid aan de orde gekomen is, maakt het Hotel Central deel uit van het Tweede Kamer- en Binnenhofcomplex, zij het dat dat pas sinds 1974 het geval is. En het zou nog tot 1987 voordat het echt via de Statenpassage een het complex verbonden zou worden. Het voegt zich daarmee nogal laat in de lange traditie van het grafelijk respectievelijk landsbestuur op deze plaats in 's-Gravenhage. In hoeverre deze waarde als 'hoog' of 'positief' bestempeld moet worden, moet betwijfeld worden. Het is eerder een zekere toevalligheid en het gevolg van de nabije ligging dat het pand deel is gaan uitmaken van het Tweede Kamercomplex (indifferente waarde).

De waarde vanuit de gebruikshistorie als grand hotel zou hoger aangeslagen kunnen worden. Maar in de huidige staat, waarin dit verleden vrijwel volledig is weggepoetst, kan ook hier niet een al te hoge waarde aan toegekend worden (indifferente monumentwaarde).

Hotspots

In de vraagstelling voor deze rapportage zijn 3 hotspots benoemd. Dit zijn:

1. De voorgevel aan Lange Poten en bijbehorend daklandschap zijn in de afgelopen decennia grondig gewijzigd en zien er verschaald uit ten opzichte van historische foto's. Veel detaillering en afwerking lijkt in de loop van de tijd verdwenen. Analyse van de ontwikkeling van gevel en dak en waardering ervan wordt hierbij gevraagd.
2. De achtergevel van Hotel Central, grenzend aan de Statenpassage is tegenwoordig een gladde, witte wand met veel raamopeningen. Bij deze hotspot wordt een analyse van het oorspronkelijk gevelbeeld van deze achterzijde gevraagd.

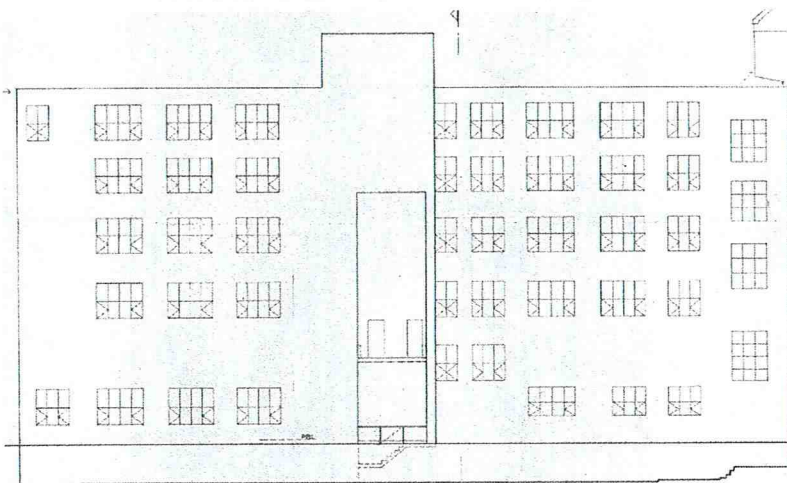
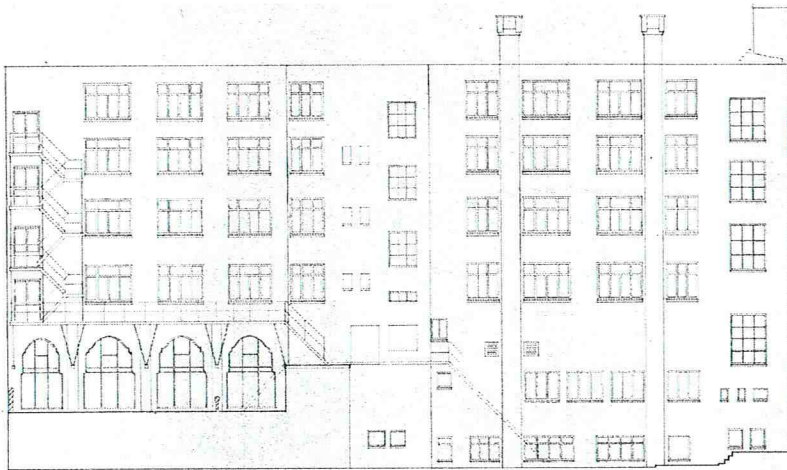
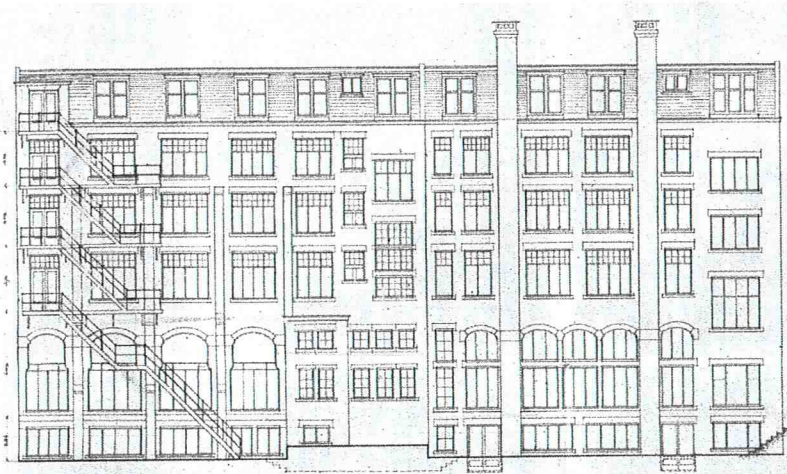
Fopma, R. van Hemert, Th. Rouwhorst, *Smeedwerk/IJzerwaren, ijzer en aanverwante metalen [...]*, 2e druk, Amsterdam 2011. 253 - 298.

³⁷ Vergelijk ook in de nabijheid de uitbreiding van het vm. Ministerie van Koloniën en het Ministerie van Algemene Zaken. Zie P. van der Heiden, *Interieurs van het Binnenhof, Den Haag/Amsterdam* 2018, 166-170.

3. Het interieur van Hotel Central kende oorspronkelijk een rijk gedecoreerd interieur. Tegenwoordig zijn hiervan enkel nog vier zuilen zichtbaar in het restaurant van Nieuwspoord bekleed met tegels van de Porceleyne Fles. Bij deze hotspot wordt gevraagd om een korte inventarisatie/analyse van de oorspronkelijk versierde interieurelementen en advies waar deze mogelijk nog naar voren kunnen komen bij de toekomstige renovatie. Is het mogelijk dat deze decoratie/afwerking verborgen ligt achter latere afwerkklagen of boven verlaagde plafonds?

De meeste van bovenstaande aspecten zijn hierboven reeds aan de orde geweest, maar ze zullen hierna kort behandeld worden.

1. Inderdaad is de gevel in een zeer verschaalde vorm tot ons gekomen. Van de oorspronkelijke structuur resteert vrijwel alles nog: de betonconstructie die de basis vormt voor de architectuur, is weliswaar verscholen achter de afwerkklagen van 1987, maar is wel bewaard gebleven. Van de architectonische rijkdom van de oorspronkelijke gevel is echter vrijwel niets bewaard gebleven. De gesmede hekwerken bij een aantal balcon, de granieten puimlijstingen van de begane grond en de koepels – in de middenrisaliet ook de loggia – zijn de beperkte resten van deze afwerking. Het destructief onderzoek heeft op die plaatsen aangetoond dat er zich onder de polystyreen afwerking van het ISPO-systeem slechts de gladde beton bevindt. In dit oorspronkelijke materiaal ligt dan ook de monumentwaarde. Op naar boven zal komen als de latere gevelafwerking wordt verwijderd.
2. De achtergevel is bij de laatste verbouwing in 1987 – net als de andere gevel – geheel onder handen genomen. Eerder in 1967 reeds waren de schuine dakschilden gewijzigd in opgaand werk, maar veruit de grootste verarming is in 1987 opgetreden. Het middendeel met liften en trappenhuis is geheel nieuw opgetrokken. Er is geen destructief onderzoek uitgevoerd, maar verwacht mag worden dat de oorspronkelijke sparingen nog wel terug te vinden zijn, behalve dan bij het genoemde middendeel van de gevel. Waarschijnlijk zullen de strekken en lateien oorspronkelijk in de stuafwerking aangeduid zijn geweest. In hoeverre deze bewaard zijn gebleven, valt niet te zeggen, maar betwijfeld mag worden dat dat het geval is in verband met de hechting van de nieuwe pleisterlaag.
3. Er zijn eigenlijk wel op alle verdiepingen resten van de oorspronkelijke plafond- of wandafwerkingen aangetroffen. Meestal betrof het stucwerk al dan niet tegen stuccolin (of cocolith?) platen. Het ging – behalve op de begane grond – om eenvoudige afwerkingen met dito ornamentiek: verjongingen en perklijsten, plinten en dergelijke. Soms betrof het overblijfselen van lichte wandjes die verband hielden met badkamers, halletjes en dergelijke, die uit de bouwtijd of in andere gevallen uit de jaren '40 kunnen dateren. Er zijn diverse behangresten aangetroffen. Eerder in dit rapport zijn afbeeldingen van deze vondsten opgenomen. Op de begane grond – waar rijkere decoraties waren aangebracht –, in de kelder en op de tussenverdieping zijn geen resten van afwerkingen aangetroffen. Enkel de betonstructuur is aangetroffen, ook die welke verband houdt met de daklichten die zich in de binnenplaatsen hebben bevonden. Alle betonstructuren zijn echter in 1987 bespoten met een spuitbetonlaag. Daartoe

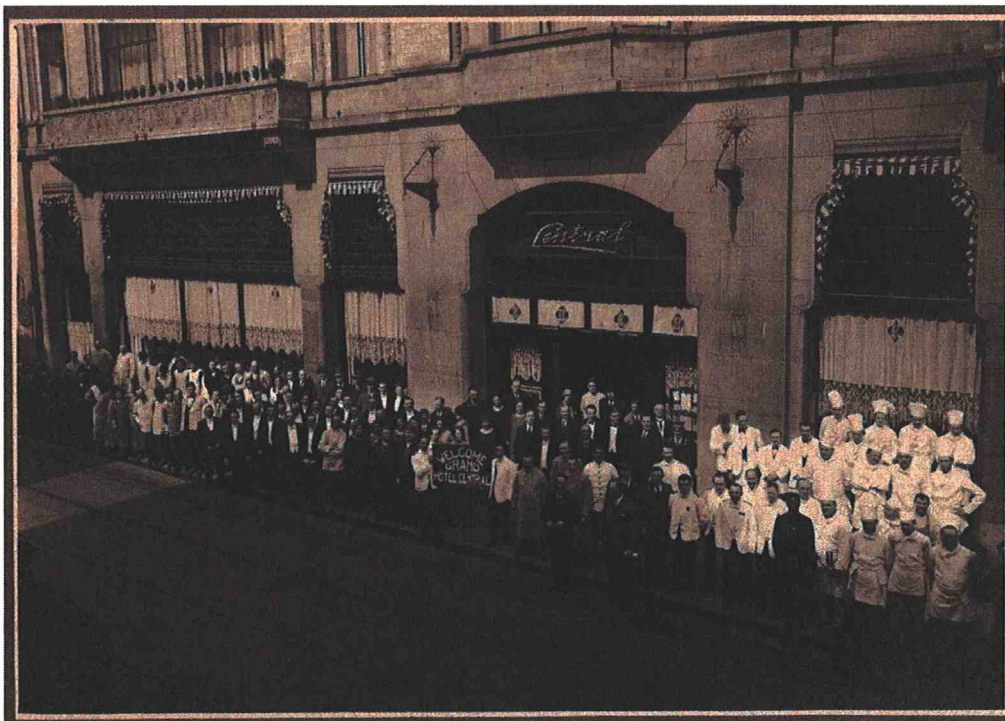
67., 68. en 69. Vergelijking tussen de oorspronkelijke situatie (tekening 1911), de bestaande situatie van de achtergevel in 1985 en de nieuwe situatie aan de Statentpassage. Het dak was reeds gewijzigd in opgaand werk in 1967, en er waren reeds raampartijen gewijzigd: de fijne roedeverdeling lijkt reeds verdwenen en de grote raampartijen bij het restaurant (rechtsonder op de tekening) zijn ook verdwenen, maar de grootste verandering vindt in 1987 plaats. Merk op dat de meeste gevelopeningen niet van plaats zijn veranderd. De lateien en strekken zijn niet getekend. Mogelijk dat deze slechts aangeduid waren in het stucwerk en dat deze in 1987 niet goed meer zichtbaar waren. De grote sparing in het midden is een architectonische ingreep van Pi de Bruijn. Al met al is het een grote verarming van het beeld.

zal alle pleister eerst verwijderd zijn, aangezien de beton anders niet zal hechten. Van de veel aanzienlijker resten die nog in het rapport van Taco Hermans zijn afgebeeld – waarvan de foto's niet meer achterhaald zijn - is dus helaas vrijwel niets meer bewaard gebleven.

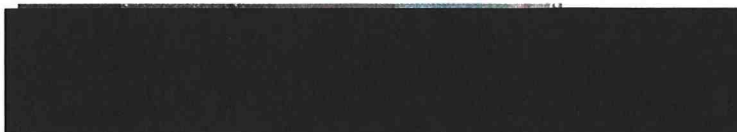
Conclusie

Hotel Central is een gebouw met een boeiende geschiedenis: van grand hotel tot huisvesting voor de Tweede Kamer. In zijn oorspronkelijke staat, maar zelf in zijn latere staat tot en met de late jaren '50 zou het bouw-, architectuur- en cultuurhistorisch een grote waarde vertegenwoordigen. En zelfs de staat van 1985 met de grote resten in het interieur en de vrijwel geheel bewaarde voorgevel zou vandaag de dag voldoende aanknopingspunten voor een restauratie geven. Ongetwijfeld zou (een deel van?) het pand nu op de monumentenlijst staan.

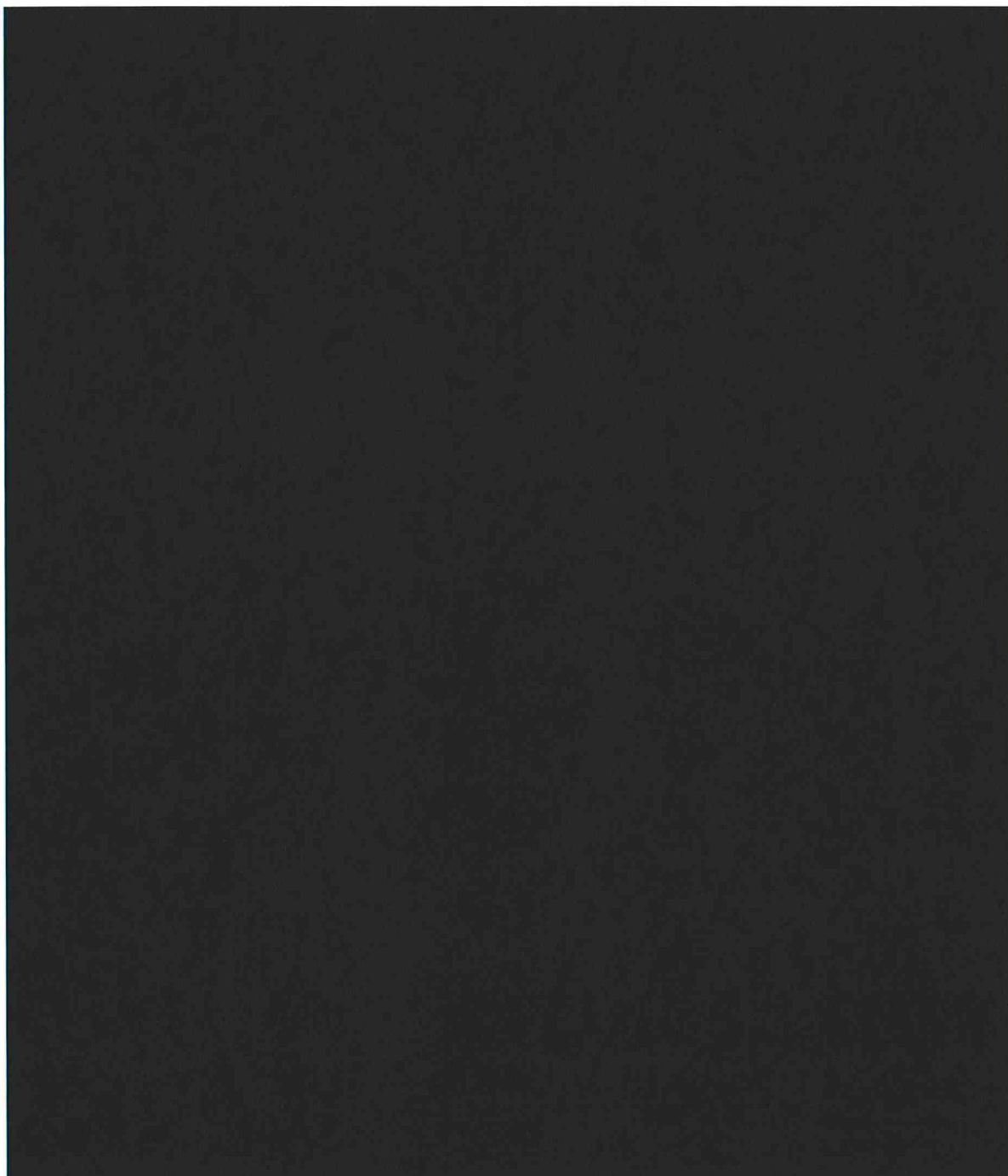
In zijn huidige staat echter is het vooral het casco – men zou bijna zeggen: het geraamte – dat de grootste bouwhistorisch waarde representeert. Dit maakt het vrij lastig om tot een goede cultuurhistorische waardering te komen. Naar onze mening is de cultuurhistorische waarde in ieder geval voldoende om het gebouw niet te slopen. Ook zou naar onze mening overwogen kunnen worden de voorgevel en koepels al dan niet deels te restaureren en daarbij in meer of mindere mate het oorspronkelijk beeld te herstellen. Ook de achtergevel zou wellicht een gedeeltelijke reconstructie verdienen. Al was het alleen maar omdat de huidige situatie vrijwel geen enkele kwaliteit bezit en een verbeterd beeld ook de Statenpassage alleen maar ten goede zou komen.

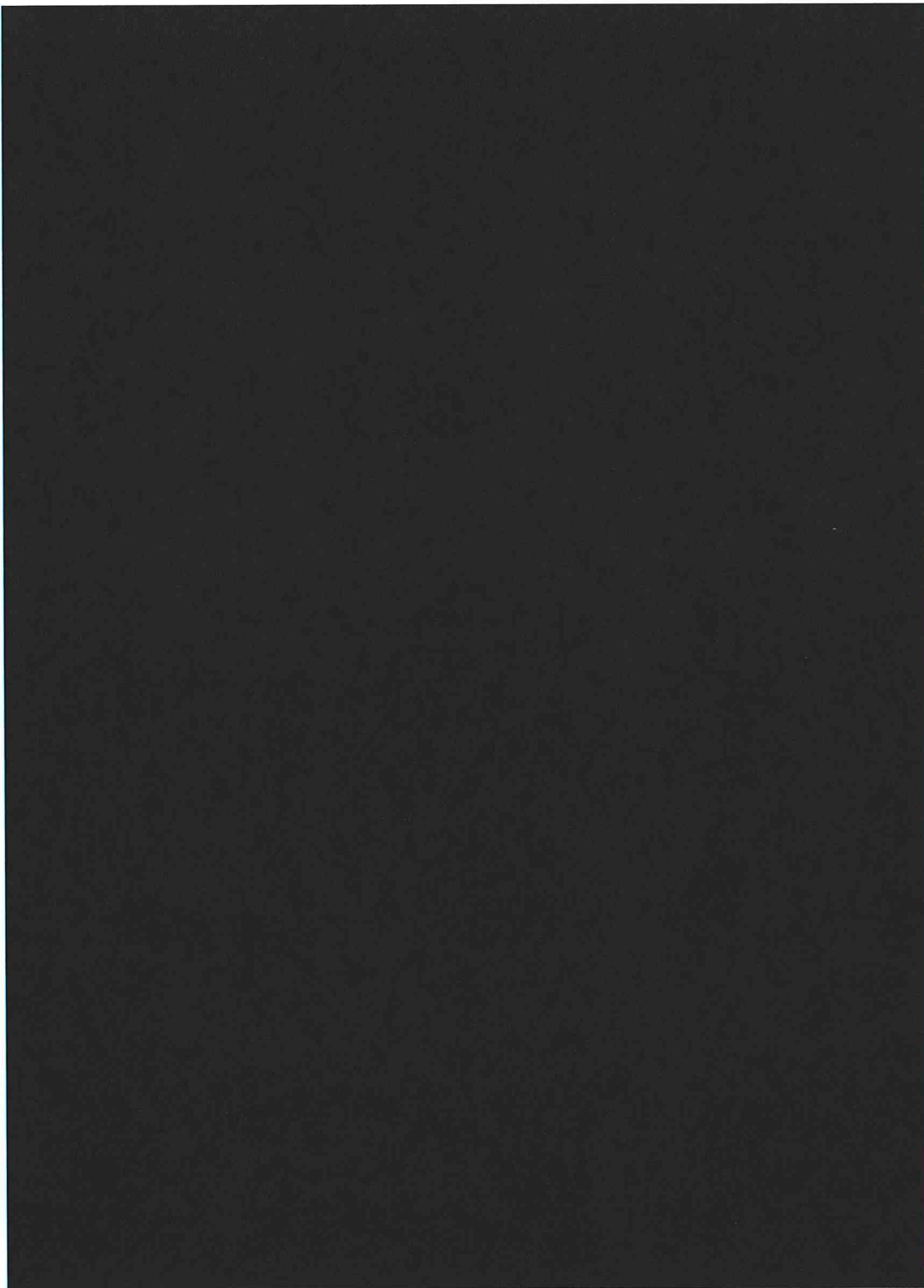
70. Voorgevel gefotografeerd rond 1930 (HGA001016509).

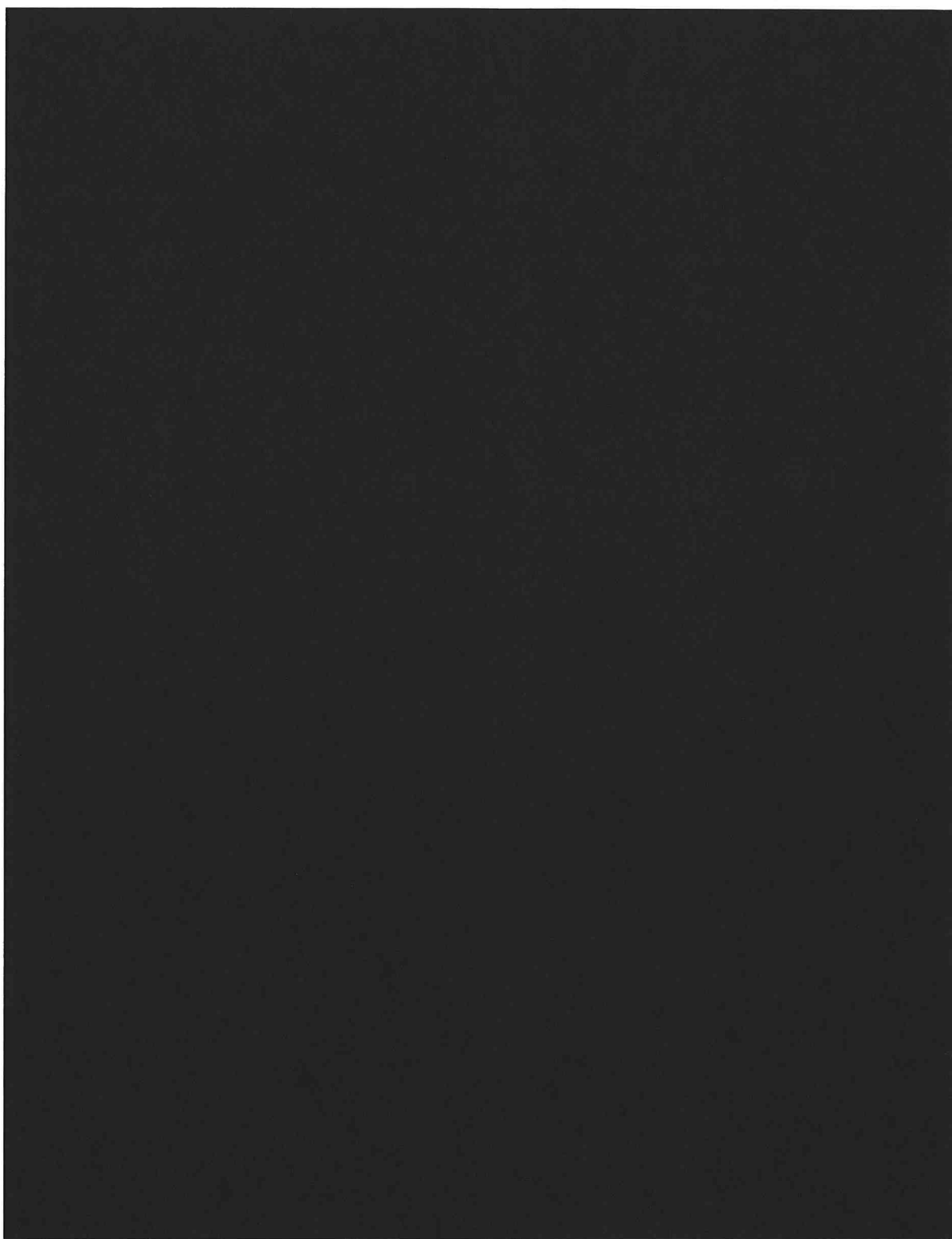

WAARDERINGSPLATTEGRONDEN

AANBEVELINGEN VOOR NADER ONDERZOEK

Het Hotel Central kon in het kader van dit onderzoek goed onderzocht worden. Er vond echter op bescheiden schaal destructief onderzoek plaats. Ook bleken met name de ruimtes boven de plafonds van de begane grond (bel-etage) niet heel eenvoudig bereikbaar. Hoewel het beeld volledig lijkt, is het niet uit te sluiten dat op andere plaatsen meer zaken boven plafonds bewaard zijn gebleven. Dit moet echter niet te sterk verwacht worden: men is in 1987 zo grondig te werk gegaan, dat het niet aannemelijk is dat er nog veel gevonden zal worden.

Nader onderzoek dat voor een beter begrip van de bouwgeschiedenis van het pand nuttig zou kunnen zijn, is:

Archivalisch onderzoek

In het kader van deze rapportage werd archiefonderzoek verricht. De meest relevante archieven zijn bezocht. Maar het is denkbaar dat onderzoek in archieven van het Nationaal Archief en van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed nog aanvullende gegevens op zal leveren. Ook is het zo dat in de rapportage van Hermans bronnen zijn opgenomen die niet nader gecontroleerd zijn. Daar was overigens geen aanleiding voor omdat het veelal bronnen betrof van de ontstaansgeschiedenis van de voorganger van het huidige pand en de periode daarvoor.

Wat ons zeer spijt, is dat het ons niet gelukt is de fotoreportage die speciaal gemaakt is voor het rapport van Hermans boven water te krijgen. Spuurwerk in het gemeentearchief en intensieve contacten met de keten die de erfopvolger is van Hotel Central hebben helaas niet mogen baten.

Buiten de aard en omvang van dit rapport vallend zou een studie zijn naar de architectuur van Mutters in zijn tijd alsmede een studie naar de materiaaltoepassingen gerelateerd aan de heersende bouwpraktijk.

Kleuronderzoek en onderzoek interieur

Er heeft geen kleuronderzoek plaatsgevonden. Gezien de wijze waarop de laatste verbouwingen het pand hebben gereduceerd, is dat ook niet erg zinvol meer. Er zijn hoegenaamd geen oorspronkelijke oppervlakten bewaard gebleven. Een uitzondering vormen de stalen vensters van de voorgevel. Daar is kleuronderzoek denkbaar, zeker wanneer de voorgevel iets meer van haar oorspronkelijke vorm zou terugkrijgen. Zinvol is het enkel wanneer de wens zou bestaan iets van de oorspronkelijke vormen van het pand te restaureren. Hiertoe zouden kleurentrappen en –vensters alsmede beperkt laboratoriumonderzoek uitgevoerd kunnen worden.

Archeologisch onderzoek

Wanneer sloop- en/of graafwerkzaamheden in het souterrain gaan plaatsvinden is archeologisch onderzoek wenselijk. De bewoningsgeschiedenis van de Lange Poten gaat immers al heel wat eeuwen terug. De kans dat er nog veel bewaard is, wordt overigens als niet erg groot geacht.

BIBLIOGRAFIE

Literatuur

The Book of the Grand Hotel Central, The Hague, (Den Haag) 1924.

Johs. Mutters, architect, *'s Gravenhage: uitgevoerde gebouwen, projecten enz.*, Bussum 1916. Te raadplegen op <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMKB02:100002974:pdf>.

L. Fopma, R. van Hemert, Th. Rouwhorst, *Smeedwerk/IJzerwaren, ijzer en aanverwante metalen [...]*, 2e druk, Amsterdam 2011. 253 – 298.

P. van der Heiden, *Interieurs van het Binnenhof, Den Haag/Amsterdam* 2018, 166-170.

D.B.M. Hermans (E.J. Nusselder, red.), *Bouwhistorische aantekening. Hotel Central, 's-Gravenhage, Lange Poten 6*, Den Haag (1986).

C. Jetten, 'Bouwkeramiek van de Koninklijke Porceleyne Fles' in: *Keramiek* (1999) 2, 6 -7.

T. de Rijk, *De Haagse Stijl, Art deco in Nederland*, Rotterdam 2004.

R. Stenvert, 'Stampen, spuiten & schokken, Gestolde massa; bouwhistorie, gewapend beton, deel 1' *Vitruvius* (2010) 1, 22-29.

B. Verbrugge, *Tegeltableaux en bouwaardewerk van De Porceleyne Fles (1876-1940)*, Delft (1984), 125 - 129.

Zie J.G. Wattjes, *Constructie van gebouwen, deel 1: Muren en aangebouwde schoorsteenen*, Amsterdam 1929, p. 184.

J.G. Wattjes, *Constructie van gebouwen, deel 4: Ramen, deuren en kozijnen, 2e, verbeterde en vermeerderde uitgave*, Amsterdam 1932, 283-306.

R. Wielinga, 'Vroege betonbouw in Friesland' in: *Monumenten van een nieuwe tijd. Architectuur en stedebouw 1850-1940. Jaarboek Monumentenzorg* 1994, 45 -54.

Geraadpleegde Archieven:

Haags Gemeentearchief HGA:

Archief van het Gemeentebestuur van 's-Gravenhage 1851-1936, beheersnummer 0353-01 inventarisnummer 3429 (HGA 0353-01_3429).

Archief van de Zuid-Hollandsche Bierbrouwerij, beheersnummer 0920-01, inventarisnummer 49 (HGA 0920-01_49).

Rijksvastgoedbedrijf (RVB), Rijksgebouwendienst, tekeningenarchief.

Websites

<https://www.biernet.nl/bier/brouwerijen/nederland/zuid-holland/den-haag/zuid-hollandsche-bier-brouwerij-zhb>.

https://en.wikipedia.org/wiki/Sari_temple#/media/File:Paris_Exposition_Dutch_East_Indies_Pavilion,_Paris,_France,_1900_n2.jpg.

https://www.europeana.eu/portal/nl/record/2024913/photography_ProvidedCHO_Parisienne_de_Photographie_21670_9.html?q=Section+des+Pays-Bas#dclid=1563445293303&p=1

<http://www.monumentenzorgdenhaag.nl/monumenten?adres=&wijk=All&status=All&bouwstijl=All&architect=43&stadsgezicht=All>.

<http://www.monumentenzorgdenhaag.nl/monumenten/adriaan-goekooplaan-10>.

<http://www.monumentenzorgdenhaag.nl/monumenten/buitenhof-20> <http://www.monumentenzorgdenhaag.nl/monumenten/eisenhowerlaan-132>.

<http://www.monumentenzorgdenhaag.nl/monumenten/hoogstraat-30-tm-30c>.

<http://www.monumentenzorgdenhaag.nl/monumenten/seinpostduin-1>.

www.nedindie.nl/W.htm.

<http://noordwijksevillas.blogspot.com/2008/10/het-casino-de-architect.htm>.

<https://publicaties.cultureelerfgoed.nl/sites/default/files/publications/gids-techniek-48-stalen-ramen-en-deuren-2008.pdf>.

<http://rijksmonumenten.nl/monument/524648/villa-zonnehof/wassenaar/>.

<http://www.scheveningentoenenu.nl/index.html>.

https://www.wassenaar.nl/inwoners-wassenaar/objecten-met-monumentale-status_3482/.

https://nl.wikipedia.org/wiki/Johan_Mutters.

https://de.wikipedia.org/wiki/Stuckfabrik_Albert_Lauermann.

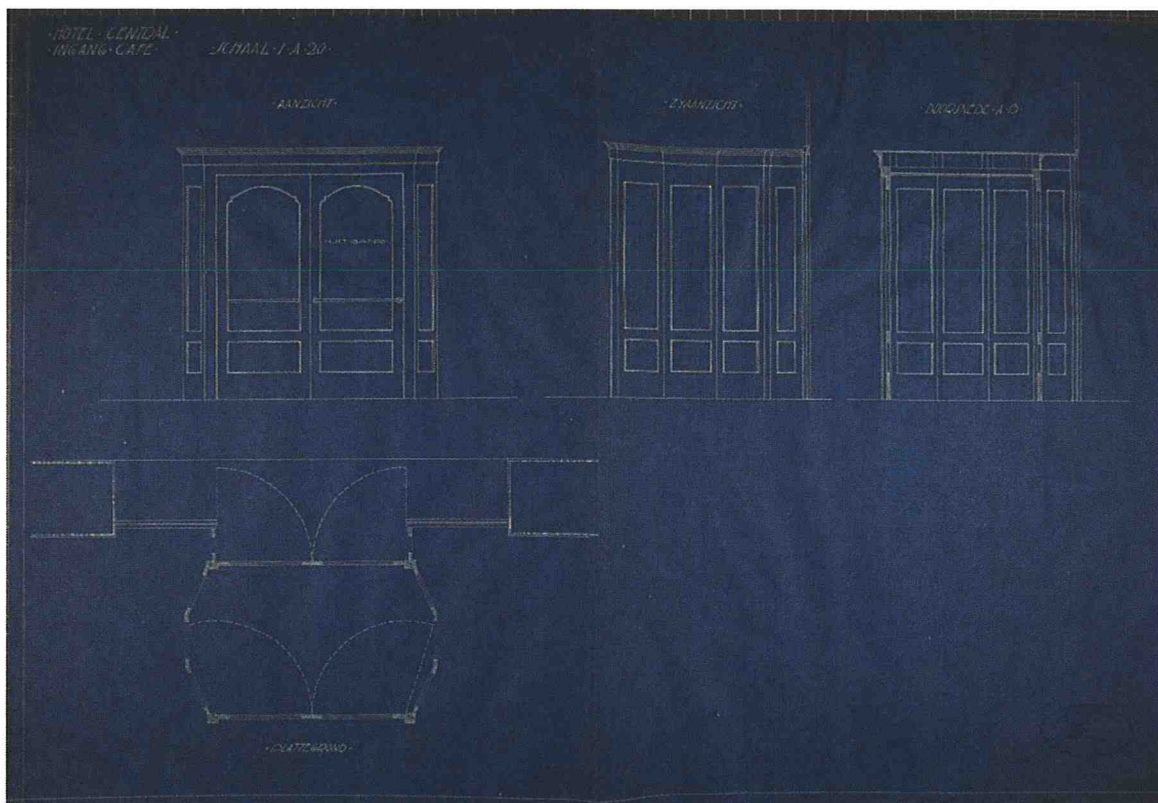
https://nl.wikipedia.org/wiki/Zuid-Hollandsche_Bierbrouwerij.

[https://nl.wikipedia.org/wiki/Hotel_Des_Indes_\(Den_Haag\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Hotel_Des_Indes_(Den_Haag)).

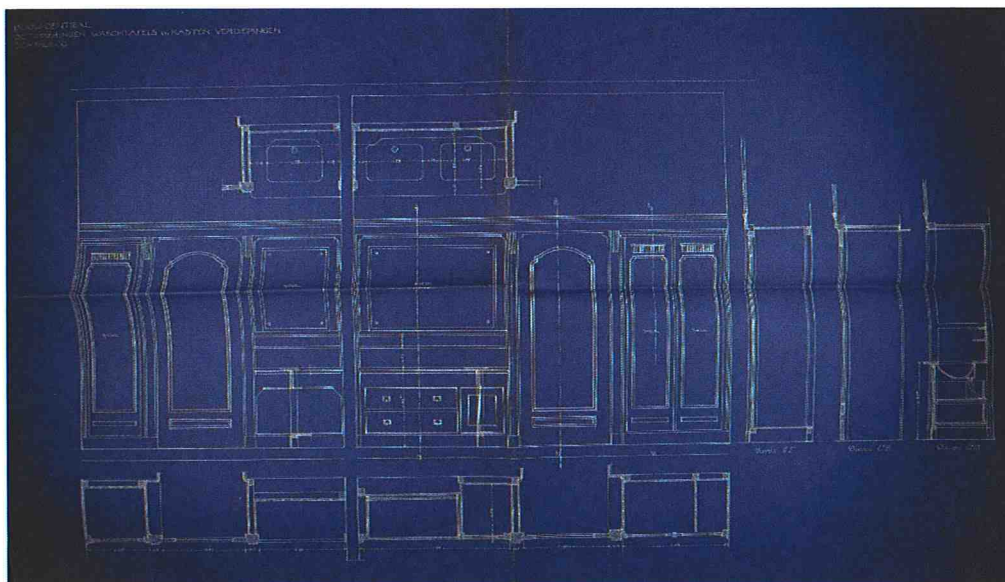
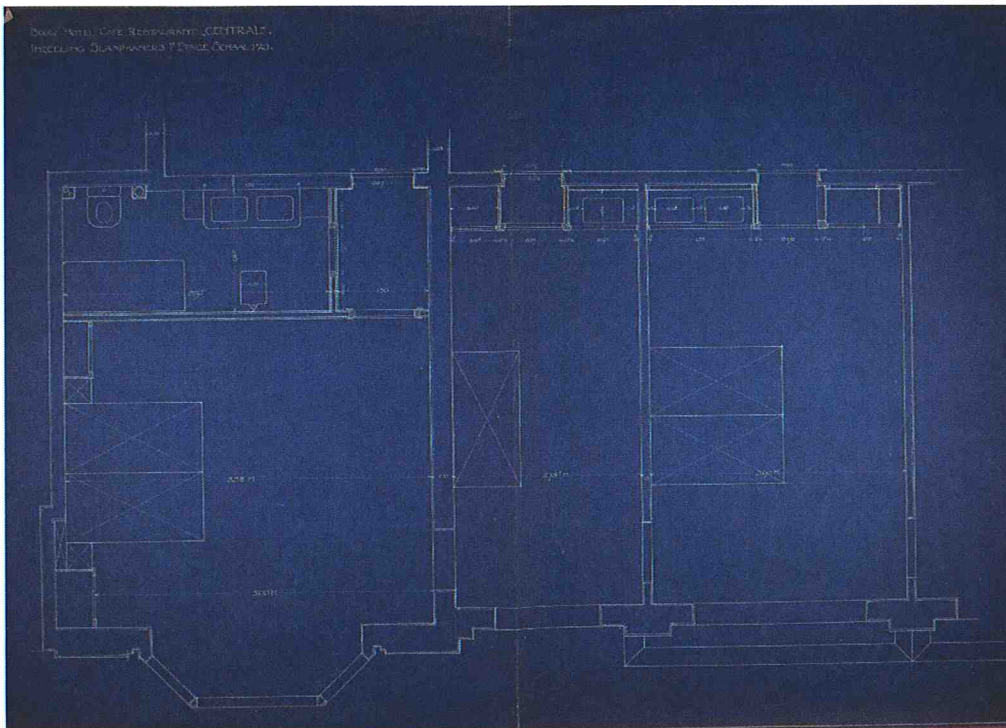
<https://zoeken.hetnieuweinstituut.nl/nl/personen/detail/?q=mutters&page=3>.

**BIJLAGE A: TOPOGRAFISCHE AFBEELDINGEN EN BOUWTEKENINGEN:
INTERIEURTEKENINGEN VAN DE EERSTE BOUWFASE 1913**

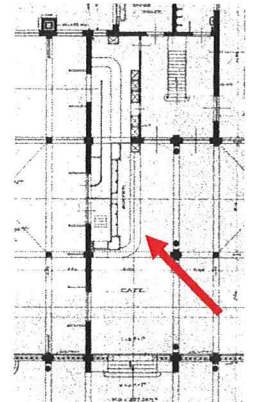
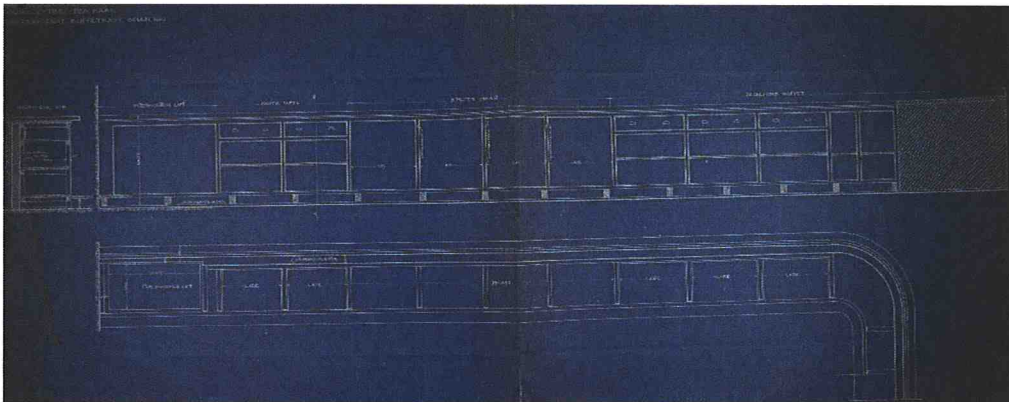
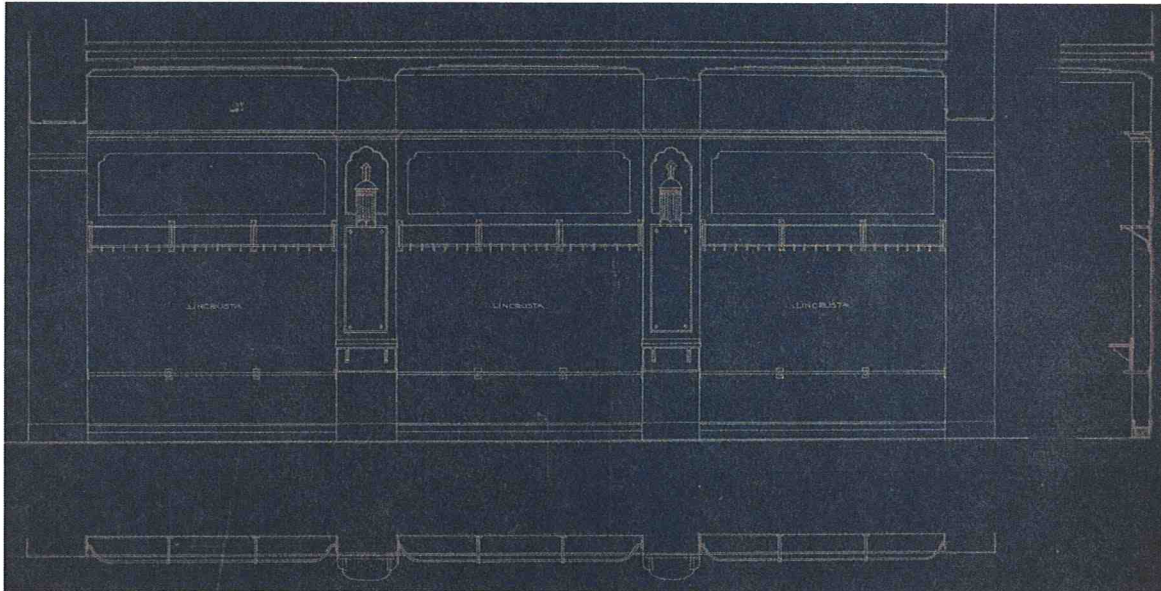
Tekeningen afkomstig van het Haags Gemeentearchief, HGA 0920-01_49

71. Tekening voor de entree van het hotel met dubbele deuren. Ongedateerd en ongesigneerd.
Rechtsonder het stempel van H.J. Dammerman.

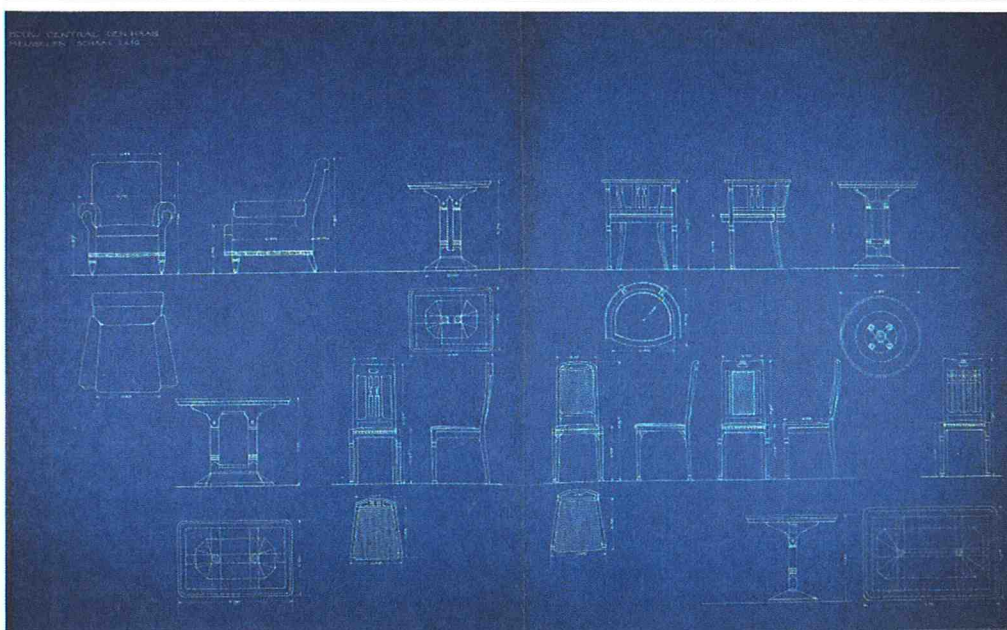
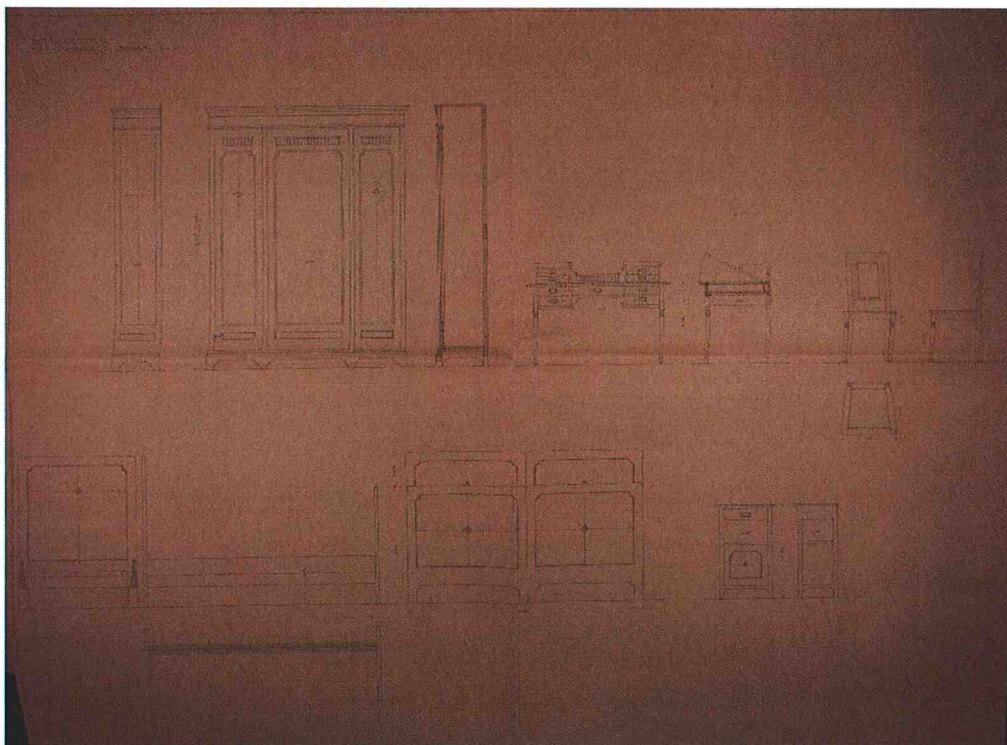

72. en 73. Twee tekeningen van hotelkamers met links een grote hotelkamer met privé badkamer, in het midden een kleinere kamer en rechts een grotere – beide laatste zonder badkamers, maar met wastafels. Boven de plattegrond, onder het aanzicht van de kastenwanden met wastafels. Tekeningen ongesigneerd en ongedateerd.

74., 75. en 76. Twee tekeningen van het restaurant. Boven een tekening van een garderobewand met onder geplaatst bakken voor parapluïes en wandelstokken, boven de hangers. De wandvlakken hebben het opschrift 'Lincrusta'. Lincrusta is een soort linoleum dat tussen walsen geperst wordt en allerlei structuren kan krijgen en allerlei materialen kan nabootsen, zoals hout, houdleer, stuc etc. Onder een tekening van een buffetmeubel waarin ijskasten zijn opgenomen. Rechts een fragment van de oorspronkelijke indeling van de begane grond met bij de pijl het buffet. Beide blauwdrukken ongedateerd en ongesigneerd.

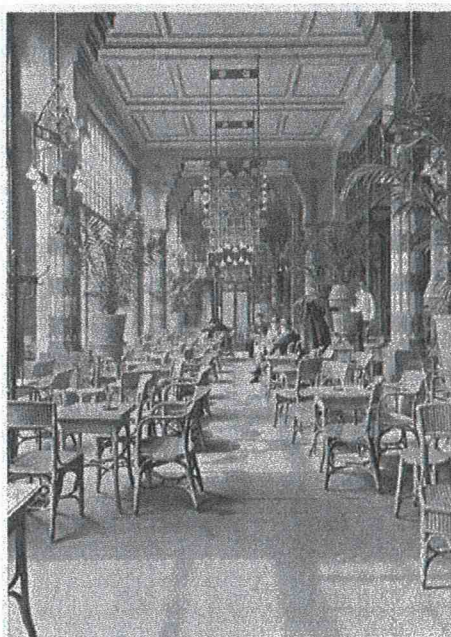
77. en 78. Twee tekeningen van meubelen. Boven 'kamermeubels' en onder 'meubelen' zoals het opschrijft van de tekeningen luidt. Beide tekeningen laten zien hoeveel zorg er aan de inrichting is besteed. Beide tekeningen ongedateerd en ongesigneerd.

**BIJLAGE B: AFBEELDINGEN UIT 'JOHS. MUTTERS, ARCHITECT, 'S GRAVENHAGE:
UITGEVOERDE GEBOUWEN, PROJECTEN ENZ.,' Bussum 1916.**

Plaat 37. Cafezal, Hotel-Restaurant „Central“, Lange Poten, Den Haag.

Plaat 34. Voorgalerij, Hotel-Restaurant „Central“, Lange Poten, Den Haag.

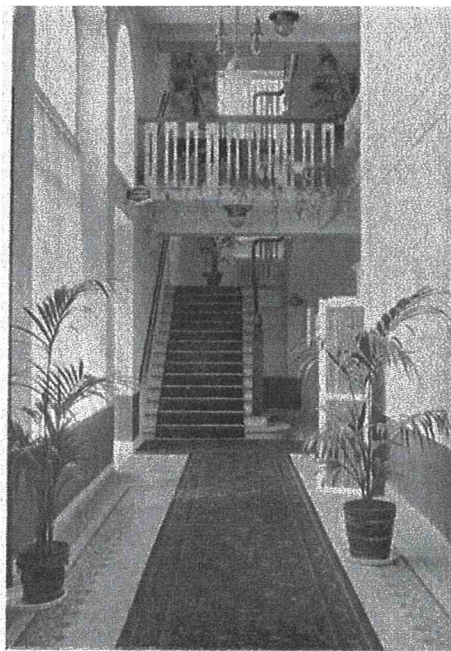

Plaat 35. Voorgalerij, Hotel-Restaurant „Central“, Lange Poten, Den Haag.

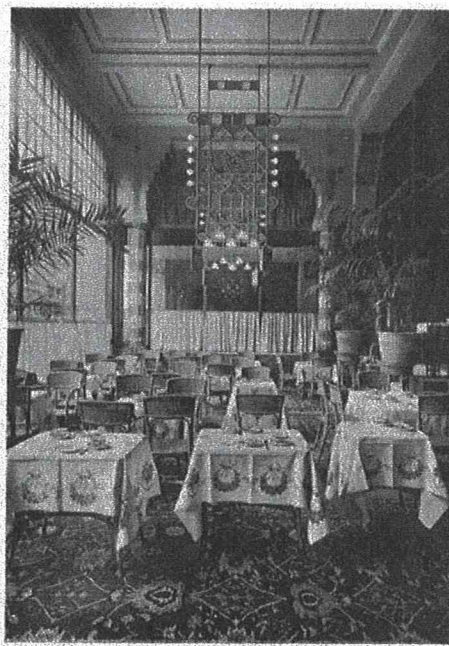

Plaat 36. Restaurant, Hotel-Restaurant „Central“, Lange Poten, Den Haag.

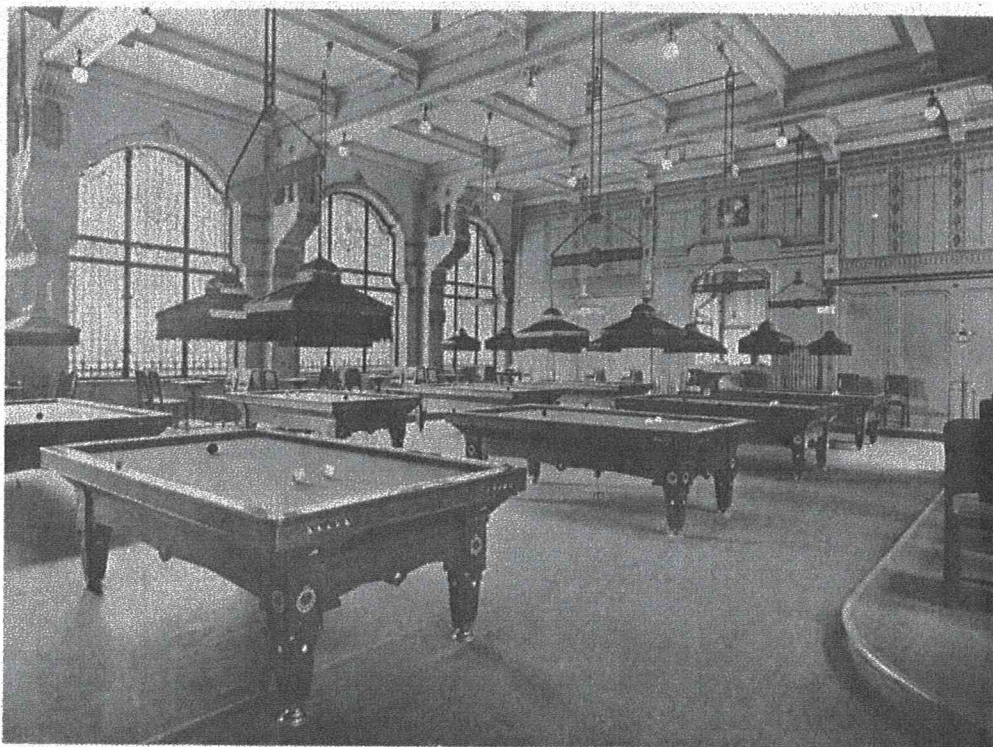

Plaat 32. Trappenhuis, Hôtel-Restaurant „Central”,
Lange Poten, Den Haag.

Plaat 33. Galerij, Hôtel-Restaurant „Central”,
Lange Poten, Den Haag.

Plaat 38. Billardzaal, Hôtel-Restaurant „Central”, Lange Poten, Den Haag.

Joh. Mutters jr. (1858 – 1930) op latere leeftijd
Ontleend aan https://nl.wikipedia.org/wiki/Johan_Mutters

